

ارائه‌ی الگوی شناخت مفهوم شهروندی مبتنی بر «دوگان‌های حق و مسؤولیت به‌مثابه مسأله شهروندی»

(مطالعه‌ی موردی: سیاست‌های فرهنگی کشور)

فاطمه براتلو: عضو هیأت علمی پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
مرجان خودی: دانش‌آموخته دکتری مدیریت فرهنگی دانشگاه آزاد تهران جنوب

چکیده

این تحقیق با ماهیت اکتشافی-توصیفی به دنبال الگوی شناخت مفهوم شهروندی است. از روش آمیخته (کمی-کیفی) در جمع‌آوری داده و پردازش اطلاعات استفاده شده است. ابتدا با مطالعه ادبیات نظری موجود، الگوی مفهومی اولیه «شهروندی» استخراج شده، سپس بر اساس مضامین بدست آمده و با استفاده از روش تحلیل محتوا سیاست‌های فرهنگی کشور در اسنادی چون قانون اساسی، برنامه‌های اول تا ششم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی ج.ا.ا.، منشور حقوق شهروندی ... الگوی موجود شهروندی به دست آمده و جهت اطمینان از برآزش الگو به تأیید نمونه سی نفره از نخبگان مراکز دانشگاهی که به‌صورت نمونه‌گیری غیراحتمالی و به شیوه‌ای هدفمند انتخاب شده بود رسید. از ابزار پرسشنامه در این مرحله استفاده شده است. از نرم‌افزار pls در این مرحله استفاده شده است. الگوی شهروندی مبتنی بر سیاست‌های فرهنگی که در ۲ بُعد حقوق شهروندی و مسؤولیت‌های شهروندی و ۱۰ مؤلفه در ۵۵ شاخص بدست آمد این کاربرد را دارد که مبنایی برای قضاوت درباره چگونگی وضعیت شهروندی در جامعه بر اساس نتایج توزیع فراوانی ابعاد شهروندی قرار گیرد. بدیهی است هرگونه عدم توازن میان دو بُعد حق بودگی و مسؤولیت بودگی شهروندی، آثار خود را به‌جای خواهد گذاشت. این ادعا به معنی عدم پذیرش درهم‌تنیدگی این دو بُعد نبوده بلکه صرفاً تفکیکی برای شناخت بیشتر از وضعیت شهروندی در جامعه است.

مبتنی بر این مدل، یکی از مهمترین یافته‌ها این بود که نتایج توزیع فراوانی ابعاد شهروندی در برنامه اول تا ششم توسعه حکایت از بالاتر بودن میزان فراوانی حقوق ۶۱/۳۶ درصد نسبت به بعد مسؤولیت‌های شهروندی با مقدار ۳۸/۶۴ درصد دارد. این بدان معناست که خطوط راهنمای کلی که بناسست سکان‌دار تغییرات آتی در عرصه شهروندی و کنش شهروندان باشد، شهروندی را بیش از آن که یک تکلیف و مسؤولیت بدانند، آن را یک حق می‌شمارد. بدین ترتیب از شهروندان به‌عنوان کنش‌گران مهم این حوزه سلب مسؤولیت شده و بیشتر دولت در جایگاه قیم مسؤول تأمین حقوق شهروندی است. **واژگان کلیدی:** شهروندی- سیاست‌های فرهنگی- حقوق شهروندی-

مسؤولیت‌های شهروندی

Analysis of the concept of citizenship based on cultural policies

Abstract

This research with exploratory-descriptive nature seeks a model for understanding the concept of citizenship. The mixed (quantitative-qualitative) method has been used in data collection and information processing. First, by studying the existing theoretical literature, the basic conceptual model of "citizenship" is extracted, then based on the themes and using the method of content analysis of the country's cultural policies in documents such as the constitution, the first to sixth economic, social and cultural development programs. J.A.A., Charter of Citizenship Rights ... The existing model of citizenship was obtained and in order to ensure the fit of the model, it was approved by a sample of thirty elites of university centers who were selected by non-probability sampling and purposefully. A questionnaire was used at this stage. Pls software is used in this step.

The model of citizenship based on cultural policies, which was obtained in two dimensions of citizenship rights and citizenship responsibilities and 10 components in 55 indicators, is used as a basis for judging the state of citizenship in society based on the results of frequency distribution of citizenship dimensions. Obviously, any imbalance between the two dimensions of right and responsibility of citizenship will leave its mark. This claim does not mean not accepting the intertwining of these two dimensions, but merely a separation to know more about the status of citizenship in society.

Based on this model, one of the most important findings was that the results of frequency distribution of citizenship dimensions in the first to sixth development plans indicate a higher frequency of salaries of 61.36 percent compared to the dimension of citizenship responsibilities with 38.64 percent. This means that the general guidelines, which are at the helm of future changes in citizenship and citizenship, see citizenship as a right rather than a duty and responsibility. Thus, citizens as important actors in this field are deprived of responsibility and most of the government in the position of guardian is responsible for ensuring citizenship rights.

Keywords: Citizenship - Cultural policies - Citizenship rights - Citizenship responsibilities

بیان مسأله و اهمیت آن

طبق پیش‌بینی‌ها در سال ۲۰۳۰ حدود دوسوم جمعیت زمین در نواحی شهری سکونت خواهند داشت (کاستلز^۱، ۱۳۸۲، ۴۴)، اما شهروندی موضوعی فراتر از شهرنشینی است، انسان معاصر چه ساکن در روستا و چه مقیم شهر، شهروند است؛ اما شهروند به چه معناست؟ شهروند از نظر لغوی در فرهنگ‌های عمومی مثل فرهنگ معین، عمید و ... تعریف نشده اما در فرهنگ‌های دو زبانه مثل حییم و آریان پور، به معانی بومی، شهری، اهل شهر، تابع، رعیت، شهرنشینی آزاد از خدمت لشکری و شهرداری آورده شده است. همچنین، در فرهنگ معاصر فارسی به فارسی یک جلدی، شهروند کسی است که اهل یک شهر یا کشور به شمار می‌آید و از حقوق متعلق به آن برخوردار است. در فرهنگ علوم سیاسی، شهروند شخص برخوردار از حقوق مدنی یا امتیازات مندرج در قانون اساسی یک کشور است (حییم، ۱۳۸۸؛ رضایی پور، ۱۳۸۵، ۹؛ آقا بخشی، ۱۳۸۶).

«شهروندی» از مفاهیم درخور تأملی است که نه تنها از گذشته تاکنون مطرح بوده، بلکه در دوران معاصر نیز اهمیتی دوچندان یافته است. شاید به این دلیل که شهروندان در عمل متعلق به زمانه‌ای هستند که هویت اعضای آن در اجتماع سیاسی و دموکراتیک با حقوق و وظایف تعیین شده آنان در اجتماع معین شکل می‌گیرد (لیپست^۲، ۱۳۸۳، ۹۵). باید توجه داشت که در مفهوم شهروندی هم مجموعه‌ای از حقوق و وظایف و هم مسؤولیت‌ها و تعهدات فردی در نظر گرفته می‌شود (رضایی پور، ۱۳۸۷).

در ساحت مهندسی فرهنگ، اهمیت شهروندی افزون‌تر است به دو دلیل: درک کلیت تحول فرهنگ نمی‌تواند فارغ از شناخت مقوله «شهروندی» باشد؛ همچنین در مدیریت بر فرهنگ، طبیعی است که همه تلاش‌ها و فعالیت‌ها در ساحت تقنینی-اجرایی-نظارتی دایر برمدار شهروندی باشد. از این رو متون سیاستی کلان کشور که در قالب اسناد مصوبی چون متن قانون اساسی، برنامه‌های توسعه، سند شهروندی ... اهتمام بسیاری در امر شهروندی داشته و دارند.^۳

1. castells

2. lipset

۳- چنان‌که تقی‌لو (۱۳۸۶) در پژوهشی تحت عنوان «تنوع قومی، سیاست چندفرهنگی و الگوی شهروندی: بررسی موردی ایران معاصر» نشان داده‌اند از آنجایی که ملت‌سازی‌ها در نظم سیاسی مدرن قرن گذشته، با دو چالش عمده فرهنگی در جوامع جهان سومی و در حال توسعه مواجه بوده‌اند: چالش مذهب‌گرایی در برابر سکولارسازی اجتماع و سیاست و چالش هویت‌طلبی قومی و فرهنگی در مقابل پروژه همسان‌سازی فرهنگی و زبانی، از این‌رو در تاریخ معاصر جامعه ایرانی هم مانند اکثر جوامع غیرغربی تجربه مدرنیزاسیون برون‌زا و کارگزارانه از جانب دولت که به تقلید از الگوی غربی بوده، چالش‌ها و بحران‌هایی از مجرای دو مسأله مذکور را داشته است. در اینجا اتخاذ سیاستی نوین برای مدیریت راهبردی تنوع فرهنگی-

شناخت و ارائه الگوی شهروندی مبتنی بر سیاست‌های فرهنگی به‌ویژه در کشوری با تنوع قومی، زبانی و فرهنگی گوناگون، تمرکز حکومت بر امر شهروندی می‌تواند در بر ساخت هویتی شهروندان تأثیر آشکار و پنهان بسیاری داشته باشد. در این باره مطالعات از جمله سالیکی^۴ (۲۰۰۷) در پژوهشی تحت عنوان «ساخت هویت و شهروند اروپایی از طریق سیاست‌گذاری فرهنگی» با بررسی تعدادی از سیاست‌گذاری فرهنگی اروپایی بر تلاش شان در ایجاد هویت مشترک اروپایی صحنه گذارده‌اند. این همان سیاستی است که منبعث از تعلق فرهنگی بوده و بر میزان وفاداری به فرهنگ جامعه می‌افزاید.

سیاست در اینجا به‌صورت تدوین راه‌حل عملی برای حل مشکل خاص اجتماعی یا برای دستیابی به هدفی ویژه تعریف می‌شود (اشتریان، ۱۳۸۱)؛ و منظور از سیاست فرهنگی مجموعه سیاست‌های رسمی و مکتوب دولتی در حوزه فرهنگ است که به‌قصد ایجاد تغییر در فرهنگ و دستیابی به اهداف مطلوب تصویب و ابلاغ می‌شود (آزاد ارمکی، ۱۳۸۹).

اگر غایت حکومت‌مندی را تربیت شهروندانی مسؤل بدانیم؛ نقش اسناد بالادستی که هدایت‌گر تربیت شهروندی نیز هست، بسیار برجسته و بارز خواهد بود. اینگرز و گرکز (۲۰۱۹) در پژوهشی تحت عنوان «مسئولیت‌پذیری شهروند فعال اجتماعی» به روشنی با استدلال از نقش اصلی دولت‌ها سخن می‌گویند و این‌که چگونه در مسئولیت‌پذیری فعال شهروند در اجتماع سیاسی معین می‌توان با شواهدی به تحلیل مقایسه‌ای عملکرد دولت‌ها پرداخت. آن‌ها همچنین استدلال می‌کنند که اختلاف موجود در رویکرد دولت به دلیل تفاوت‌های موجود در رژیم‌های سیاسی حاکم موجب تغییر در نوع سیاست‌های مربوط به تربیت شهروندان

قومی ضروری است؛ سیاستی که بر پایه آن، یکپارچگی و همبستگی ملی به شیوه‌ای درون‌جوش، ساختاری و پایدار، تأمین می‌کند. چنین رویکردی به‌جای طرد تنوع قومی-فرهنگی، بر پایه تحقق حقوق شهروندی و تعریف هویت ملی بر مبنای وحدت در عین کثرت، استوار است.

سه رویکرد شهروندی شامل لیبرال، جماعت‌گرایانه و شهروندی جمهوری‌خواه (مدنی) است. جماعت‌گرایان از مفهوم فرد «مستقل» و «متمركز بر منافع خویش» که مورد توجه اندیشمندان لیبرال است انتقاد می‌کنند. تفکر جماعت‌گرایانه به شهروندی بر اساس هویت اجتماعی و نیز تعلق خاطر فرد به اجتماع، توجه دارد (اسمیت، ۱۹۹۸، ۱۱۷). بر مبنای این استدلال، فرد، تنها با تأمل در «خیر جمعی» می‌تواند از منافع و هویت خویش آگاه شده، آزادی خود را از طریق خدمات عمومی و برتری دادن خیر جمعی بر منافع فردی به دست آورد. جماعت‌گراها بر این باورند که گروه، عنصر اصلی در تعریف هویت است (آیزین و وود، ۱۹۹۹، ۲). ارسطو شهروندان را کسانی می‌دانست که قادر به فرمانرانی و فرمانبری هستند. روسو نیز این ایده را در مشارکت شهروند در فرایند قانون‌گذاری از طریق اراده عمومی می‌دید. به هر حال، مدل جمهوری‌خواهانه بر بعد عاملیت سیاسی تأکید می‌کند (لیدت، ۲۰۱۱).

4. Tsaliki

فعال اجتماعی است.

در ارائه الگوی شناخت مفهومی شهروندی در ادبیات موضوع مبتنی بر دوگانه حق و مسئولیت بدست آمد. اتکا بر دوگانه حق و مسئولیت با این باور قابل توجیه است که ما در دوران معاصر مفهوم شهروندی را - هم در نظریه و هم در عمل - با تغییر موضع از سوی حقوق به سوی تکلیف و پذیرنده صفت‌هایی از قبیل فعال، خوب، حساس، مسئول، آگاه و مشارکت‌جو شده و آرمانی زنده و ملموس می‌یابیم؛ بنابراین مسأله‌مندسازی پدیده شهروندی در ایران بر اساس عدم توازن میان دوگانه حق و مسئولیت شهروندی پی گرفته شده است. بدیهی است در جامعه‌ای که شهروندی را بیش از حق، نوعی مسئولیت می‌پندارد و برعکس ... کردارها متفاوت خواهد بود. پس سؤال اصلی تحقیق عبارت است از مدل مفهوم شهروندی مبتنی بر دوگانه حق و مسئولیت در سیاست‌های فرهنگی چگونه است؟

پس از شناخت ابعاد، مؤلفه‌ها و شاخص‌ها و مقایسه ابعاد و مؤلفه‌های مفهوم شهروندی مبتنی بر دوگانه حق و مسئولیت در اسناد سیاست فرهنگی مانند برنامه‌های اول تا ششم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی کشور و سیاست‌های کلی آن و ... ابتدا به برآزش مدل مفهومی شهروندی در ایران پرداخته شد. در نهایت بر اساس میانگین بدست آمده درباره میزان حق بودگی یا مسئولیت بودگی شهروندی مبنایی برای تحلیل درباره معضل شهروندی در حوزه عمومی خواهد بود.

پیشینه

تحقیق‌های دیگری نیز با مضمون مشابه به انجام رسیده است. در نمونه‌ای به روایت احمدی طباطبایی (۱۳۸۸) «حقوق شهروندی با تأکید بر قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران» مورد بحث واقع شده. نویسنده معتقد است، از انقلاب مشروطه در یکصد سال پیش تاکنون بخش قابل توجهی از حقوق و امتیازات شهروندان مشخص و احصا شده، حتی با وقوع انقلاب اسلامی پس از هفت دهه از انقلاب مشروطیت، به شکلی مبسوط‌تری حقوق و امتیازات اتباع موردنظر قرار گرفته است؛ اما گویی همچنان «شهروندی» در عمل دچار مشکلاتی است. در این باره میمی زنجانی (۱۳۹۷) در پژوهشی تحت عنوان «زایش ایده شهروندی در ایران معاصر از منظر فلسفه سیاسی» اشاره به این دارد که گویی این ایده در محل تولد خود دچار مشکل است. از نگاه او پیروزی یا شکست این انگاره را باید در پرتوی پیروزی یا شکست فکر تجدد در ایران معاصر در نظر گرفت. این مسأله از منظر فلسفه سیاسی خلاً اصل «اقناع» را در کنار اصل «زور» در مختصات و مناسبات سیاسی و ناکامی کوشش بلاغی روشنفکران در ایجاد نسبتی قانع‌کننده

میان ایده حق و ایده قانون دانست که موجب شده شهروندی با توفیق چندانی همراه نباشد. برخی نهادهای آموزشی را مظنون می‌دانند. چنان‌که فیضی و همکاران (۱۳۹۷) در پژوهش خود نشان داده‌اند نظام آموزشی و تربیتی جامعه توانسته نظم و انضباط اجتماعی را در نهاد جامعه تثبیت نماید؛ و سایر گمانه‌زنی‌ها که نشان می‌دهد این موضوع همچنان نیاز به بحث بیشتری در جوامع دانشگاهی دارد.

شناخت الگوی شهروندی مبتنی بر دوگانه حق و مسئولیت به امکان سیاست‌گذاری اصیل و واقع‌گرایانه‌ای را در راستای مشی موجود مهندسی فرهنگی در حوزه حقوق و تعهد شهروندی کمک می‌نماید. یافته‌ها می‌تواند در سازمان‌های دولتی و سازمان‌ها مردم‌نهادی همچون شورای عالی انقلاب فرهنگی، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، وزارت آموزش و پرورش، سازمان تبلیغات اسلامی، شهرداری‌ها، صداوسیما و غیره که در حوزه شهروندی و سیاست فرهنگی فعال هستند کاربرد مؤثر داشته باشد.

ادبیات پژوهش

برای تحلیل مفهوم شهروندی مبتنی بر سیاست فرهنگی به لحاظ نظری می‌توان از ترکیب آراء تی. ام. مارشال^۱ که صاحب تعریفی کلاسیک از شهروندی اجتماعی است با آراء ریموند ویلیامز^۲ که از «دموکراسی فرهنگی» سخن می‌گوید حال آن‌که در چارچوب حقوقی نظریه شهروندی مارشال غایب است، بهره جست. از نظر مارشال، تعلق داشتن به معنای دسترسی به حقوق است؛ اما ویلیامز دسترسی به حقوق فرد را کافی نمی‌داند بلکه معتقد است مشارکت فرد و دسترسی او به فرصت‌هایی برای مشارکت در تولید و شکل دادن به معانی در فرهنگ عمومی است که فرد را به جامعه متصل و متعلق می‌سازد. مفهوم فراگیری^۳ از نظر ویلیامز تنها موضوعی قانونی، اقتصادی و سیاسی نیست بلکه عمدتاً دارای جوهر و بعد فرهنگی است. در نگاه او همگان در چارچوب دموکراتیک تازه‌ای باید بتوانند به نحو مؤثری مشارکت داشته باشند (ویلیامز ۱۹۶۲، ۱۳۴).

همچنین؛ مفهوم لیبرالی شهروندی مارشال بر توسعه نهادی حقوق شهروندان تأکید می‌کند؛ اما ویلیامز معتقد است ایده شهروندی باید با تأکید بر رویکردی جمهوری‌خواهانه^۴ بر افزایش مشارکت عامه مردم

1. T.M.Marshall

2..Williams

3.inclusively

۴. سه رویکرد شهروندی شامل لیبرال، جماعت‌گرایانه و شهروندی جمهوری‌خواه (مدنی) است. جماعت‌گرایان از مفهوم فرد «مستقل» و «متمركز بر منافع خویش» که مورد توجه اندیشمندان لیبرال است انتقاد می‌کنند. تفکر جماعت‌گرایانه به شهروندی براساس هویت اجتماعی و نیز تعلق خاطر فرد به اجتماع، توجه دارد (اسمیت، ۱۹۹۸، ۱۱۷). بر مبنای این استدلال، فرد، تنها با تأمل در «خیر جمعی» می‌تواند از منافع و هویت

تکمیل شود. برای اینکه شهروندان به نحو مؤثر و جدی در مسائل و مصالح عمومی درگیر شوند نیازمند حفظ و تأمین نهادی حقوق آن‌ها و فرصت‌های مشارکت هستند. این امر مستلزم توسعه بیشتر حقوق اقتصادی، تثبیت یک نظام سیاسی دموکراتیک واقعی و در عین حال پذیرش تنوع و تکثر فرهنگی است. ویلیامز بر قابلیت‌های خلاق و یادگیری بالقوه عامه مردم تأکید دارد، جامعه‌ای که خلاقیت و قدرت یادگیری عامه مردم را فراهم سازد در مسیر تحقق حقوق فرهنگی مردم حرکت کرده است. ویلیامز استدلال می‌کند که: «شهروندی توانایی افراد را برای قضاوت در مورد زندگی خودشان تصدیق می‌کند و زندگی آن‌ها از پیش به‌وسیله‌ی نژاد، مذهب، طبقه، جنسیت یا صرفاً یک از هویت‌شان تعیین نمی‌شود. به این ترتیب شهروندی بیش از هر هویت دیگری قادر است به انگیزه سیاسی اساسی انسان‌ها که هگل «نیاز به رسمیت شناخته شدن» می‌نامد، ارضاء نماید» (فالکس^۱، ۱۳۸۱: ۱۳).

در سطح تحلیل فردی، افراد در یک وضع روزمرگی، غرق در لذت مصرف‌انبوه فرهنگ‌اند بی‌آنکه تأثیری بر بسط و توسعه فرهنگی جامعه داشته باشد. بحران مدیریت زباله، بحران در اجتماعات، رفتارهای ناخردانه در مکان‌های عمومی ... نشانه‌هایی برای تأمل در حیطه شهروندی است. مسئله شهروندی موضوع مطالعات و تحقیقات علمی دیگری هم بوده؛ برخی آن را ناشی از وجود ابهام در درک مفهوم شهروندی یا مسئله مربوط به تعریف حقوق شهروندی می‌دانند، یا عدم شکل‌گیری ایده شهروندی را دلیل آن برمی‌شمارند. گاه از عدم رعایت اصول شهروندی، گاه از عدم آگاهی نسبت به حقوق و مسئولیت‌های شهروندی و پایین بودن سطح اخلاق شهروندی سخن گفته می‌شود یا جزئی‌تر ابهام در مسئولیت‌های فرهنگی را دلیلی بر وجود مسئله و چالشی بنام شهروندی می‌دانند. بالا بودن سطح بی‌تفاوتی اجتماعی، فردگرایی خودمدارانه، عدم التزام مدنی و بستند نمودن به مشارکت سیاسی حداقلی صرفاً به شکل رأی دادن... از دیگر دلایل برشمرد شده است (شیانی، ۱۳۸۲؛ یزدان‌پناه، ۱۳۸۶؛ یوسفی و عظیمی هاشمی، ۱۳۸۷؛ رفیعی، ۱۳۸۷؛ مشبکی و خادمی، ۱۳۸۷؛ غیاثوند، ۱۳۹۰؛ محسنی‌تبریزی و صداقتی‌فرد، ۱۳۹۰؛ موسوی، ۱۳۹۱؛

خویش آگاه شده، آزادی خود را از طریق خدمات عمومی و برتری دادن خیر جمعی بر منافع فردی به دست آورد. جماعت‌گراها بر این باورند که گروه، عنصر اصلی در تعریف هویت است (آیزن و وود، ۱۹۹۹، ۲). ارسطو شهروندان را کسانی می‌دانست که قادر به فرمانرانی و فرمانبری هستند. روسو نیز این ایده را در مشارکت شهروند در فرایند قانون‌گذاری از طریق اراده عمومی می‌دید. به هر حال، مدل جمهوری خواهانه بر بعد عاملیت سیاسی تأکید می‌کند (لیدت، ۲۰۱۱).

جلاتی‌پور، ۱۳۹۲؛ شیانی و صدیقی، ۱۳۹۳؛ غفاری و حبیب‌پور گنابی، ۱۳۹۳؛ احمدی، ۱۳۹۷؛ مقیمی، ۱۳۹۷). در اینجا برای مسأله‌مند نمودن شهروندی به این می‌پردازیم که با پدیداری مفهوم مدرن دولت سیاست‌ها، خط‌مشی‌ها و برنامه‌های مختلفی عهده‌دار شکل‌دهی به فرهنگ ایرانی و به‌ویژه عهده‌دار شکل‌دهی به شهروند ایرانی شده‌اند. با این حال نشانه‌هایی به‌خصوص در عرصه‌های رسمی و عمومی؛ بیانگر ضرورت بازنگری در معنا و مضمون مستفاد در سیاست‌های فرهنگی به دلیل ناکارآمدی در شکل‌دهی به «هویت شهروندی» برای شهروندان ایرانی است. مفهوم شهروندی، به‌عنوان مفهومی که در پیوندهای موجود میان مؤلفه‌های مدنی، اجتماعی، فرهنگی، سیاسی و اقتصادی در هر دو بعد حقوق شهروندی و تعهد شهروندی قابل فهم است. سیاست‌ها و راهبردهای فرهنگی که در اسناد موجود چند سند قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، منشور حقوق شهروندی و برنامه‌های پنج ساله اول تا ششم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران ... معنا و مضمونی از «شهروندی» را در دو بعد حقوق شهروندی و تعهد و وظایف شهروندی مورد تأکید قرار داده‌اند؛ در عمل سازه‌ای پیچیده را فراهم آورده‌اند که چگونگی آن تحت تأثیر ابعاد و مؤلفه‌های شهروندی به شرح شکل ۱ است.

لازم به توضیح است حقوق شهروندی، حقوق و آزادی‌هایی است که دولت اجرای آن را طبق قوانین داخلی، برای اتباع خود تأمین و تضمین می‌کند... همچنین امتیازی است که انسان در زندگی اجتماعی دارد و قدرتی است که در یک رابطه حقوقی شکل گرفته است (احمدی، ۱۳۸۸: ۱۴؛ صداقت، ۱۳۸۹: ۱۵). ابعاد آن شامل حقوق مدنی که امکان تملک دارایی‌ها، التزام به قراردادهای آزادی‌های حزبی و آزادی فکر و اندیشه را فراهم می‌کند (انصاری، ۱۳۹۰: ۳۷؛ فتحی، ۱۳۹۱: ۱۷۲: ۵۳؛ جنتیلی^۲، ۲۰۰۷: ۸۳؛ عبدالهی، ۱۳۹۳: ۶۸؛ هان^۳ و همکاران ۲۰۱۸)؛ حقوق اجتماعی که امکانات رفاهی حمایتی از فرد و خانواده‌های آسیب‌پذیر را به‌منظور ایجاد تعادل در زندگی رفاهی آن‌ها فراهم می‌آورد (فاورو، ۲۰۰۵: ۲۴۹؛ جنتیلی^۴، ۲۰۰۷: ۸۳؛ عبدالهی، ۱۳۹۳: ۶۸؛ توسلی، ۱۳۹۲: ۲۸؛ فتحی، ۱۳۹۱: ۱۷۲: ۵۳)؛ حقوق فرهنگی به معنای برخورداری و بهره‌مندی افراد گروه‌ها و اقشار مختلف از کالاهای فرهنگی که در قالب رسانه‌های مختلف نوشتاری، دیداری و شنیداری قابل تصور است (افروغ، ۱۳۷۹: ۶۴) و حقوق سیاسی که همان اختیاراتی است که قانون باید برای همه شهروندان تضمین کند. در

2. Gentilli
3. Hahn
4. Gentilli

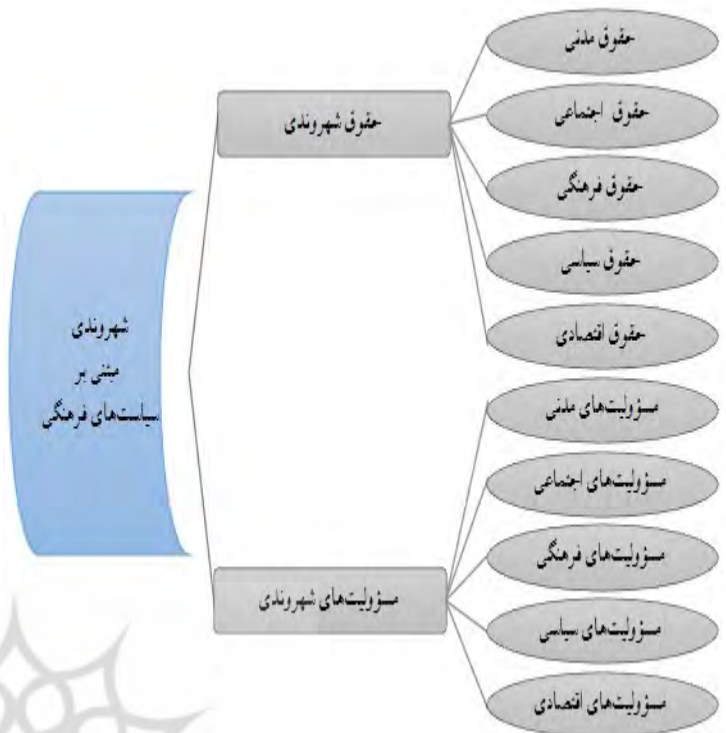
1. faulks

نهاد اقتصادی- اجتماعی که دربرگیرنده سه حوزه کلی تولید، توزیع و مصرف کالا است (طالبی، ۱۳۹۰). تفاوت‌ها به‌ویژه در نوع نگاه جامعه به تلقی از شهروندی به‌مثابه حق یا مسئولیت می‌تواند منجر به دو نوع فرهنگ شهروندی در جامعه باشد؛ فرهنگی که مطالبه گر حق شهروندی است در کنار یا حتی در مقابل فرهنگی که مطالبه‌اش در جهان زیست مشترک اجتماعی بر این مینا رقم می‌خورد که شهروندی بیش از حق، بیان‌کننده مسئولیت است.

در پایان لازم به توضیح است، بنیان‌های نظری شهروندی ناظر و متکی بر چند واقعیت است که می‌توان آن‌ها را مفروضات این تحقیق دانست: ۱- شهروندی یک «سازه اجتماعی» است، در نتیجه تابعی از بستر اجتماعی و زمینه فرهنگی در هر جامعه معین است. ۲- شهروندی مفهومی پویاست. از این رو، با توجه به تحولات تکنولوژیک، اقتصادی، سیاسی و فرهنگی، معنا و مفهوم شهروندی نیز دگرگون می‌شود. ۳- شهروندی اگرچه مفهومی است اساساً حقوقی و معطوف به حقوق و وظایف شهروندان در رابطه میان نظام سیاسی و شهروند، اما از ابعاد فرهنگی فراسوی این رابطه‌های حقوقی نیز برخوردار است. ۴- شهروندی دارای «بنیان فرهنگی» است و با مجموعه‌ای از ارزش‌های اجتماعی مانند مساوات‌طلبی، آزادی، فردگرایی، مردم‌سالاری و مسئولیت‌پذیری مدنی توسط نظام‌های معنابخش حمایت می‌شود. ۵- در کنار حقوق مدنی، سیاسی و اجتماعی، حقی نیز به نام حقوق فرهنگی وجود دارد. از این رو، شهروندی ناظر به تأمین حقوق فرهنگی شهروندان هم خواهد بود. ژانگ وانگ (۲۰۱۳) در پژوهشی تحت عنوان «به سمت شهروندی فرهنگی» علاوه بر حقوق مدنی، حقوق سیاسی و اجتماعی، بر «حقوق فرهنگی» نیز تأکید کرده است. بُعد فرهنگی مفهوم «شهروندی» را گسترش داده است. بدرستی افراد یا شهروندان علاوه بر نیازهای اقتصادی، اجتماعی و سیاسی مجموعه‌ای از «نیازهای فرهنگی» نیز دارند. نیازهای مربوط به خلاقیت و خودشکوفایی و نیازهای فراغت و لذت از جمله این نیازهاست. مفاهیم شهروندی مدنی، سیاسی و اجتماعی نمی‌تواند تمام نیازهای فرهنگی افراد را پوشش دهد.

روش پژوهش

روش این تحقیق ترکیبی از روش‌های کیفی و کمی است. در بخش کیفی تحقیق از تکنیک تحلیل محتوا

شکل (۱): مدل مفهومی تحقیق (منبع: نگارندگان)

این جا شهروندان با مشارکت فعال در مدیریت امور جمعی، سرنوشت خود را تعیین کنند و حق حاکمیت و خودمختاری خود را اعمال می‌نمایند (انصاری، ۱۳۹۰: ۳۷؛ جنتیلی، ۲۰۰۷: ۸۳؛ عبدالهی، ۱۳۹۳: ۶۸؛ فتحی، ۱۳۹۱: ۱۷۲: ۵۳)؛ همچنین حقوق اقتصادی از منظر شاخص‌های آن همچون حق مالکیت خصوصی، حق برخورداری از امنیت حقوقی برای کسب ثروت در چارچوب قانون و حقوق مربوط به اموال شخصی تعریف شده است (بیرانوند، ۱۳۹۸).

همچنین مسئولیت‌های شهروندی به‌عنوان یک جز از دوگانه حقوق و مسئولیت شهروندی دربردارنده وظایف، تکالیف، تعهدات و مسئولیت‌های شهروندی است (انصاری و دیگران، ۱۳۹۰: ۳۹) شامل مسئولیت‌های مدنی در معنای وسیع و مسئولیت‌های ناشی از نقض قرارداد و مسئولیت‌های غیر قراردادی (ره پیک، ۱۳۸۸: ۲۲)؛ مسئولیت اجتماعی که به پایگاه اجتماعی فرد و مجموعه‌ای از روابط و پیوندهای میان افراد که روزانه با توجه به نقش‌های خود با دیگری در کنش متقابل هستند، مربوط می‌شود و مسئولیت‌های فرهنگی که بیانگر صورت‌های نمادین ارتباطات و تعاملات اجتماعی است (عسکریان، ۱۳۶: ۱۳۸۵-۱۳۷)؛ مسئولیت‌های سیاسی که تنظیم‌کننده‌ی مناسبات اجتماعی بر اساس قدرت مشروع است؛ و مسئولیت‌های اقتصادی به‌عنوان یک

برای تحلیل متون قانون اساسی کشور، منشور حقوق شهروندی نهاد ریاست جمهوری و برنامه‌های اول تا ششم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی ج.ا.ا. استفاده شده است. برای این منظور، به روش تحلیل محتوای کیفی، ابتدا مؤلفه‌ها و شاخص‌های ابعاد حقوق شهروندی و مسؤلیت‌های شهروندی از ادبیات موجود در این حوزه به شرح جداول شماره ۱ و ۲ احصاء شده است. در بخش کمی جامعه آماری تحقیق شامل نخبگان مراکز دانشگاهی در دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران

جنوب و دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران شمال است که به صورت نمونه‌گیری غیراحتمالی و به شیوه‌ای هدفمند تعداد ۳۰ نفر حجم نمونه انتخاب و سپس پرسشنامه تحقیق تکمیل شده است. در نهایت؛ از نرم‌افزار pls به منظور اندازه‌گیری مدل تحقیق و تجزیه و تحلیل داده‌ها استفاده شده است.

یافته‌ها

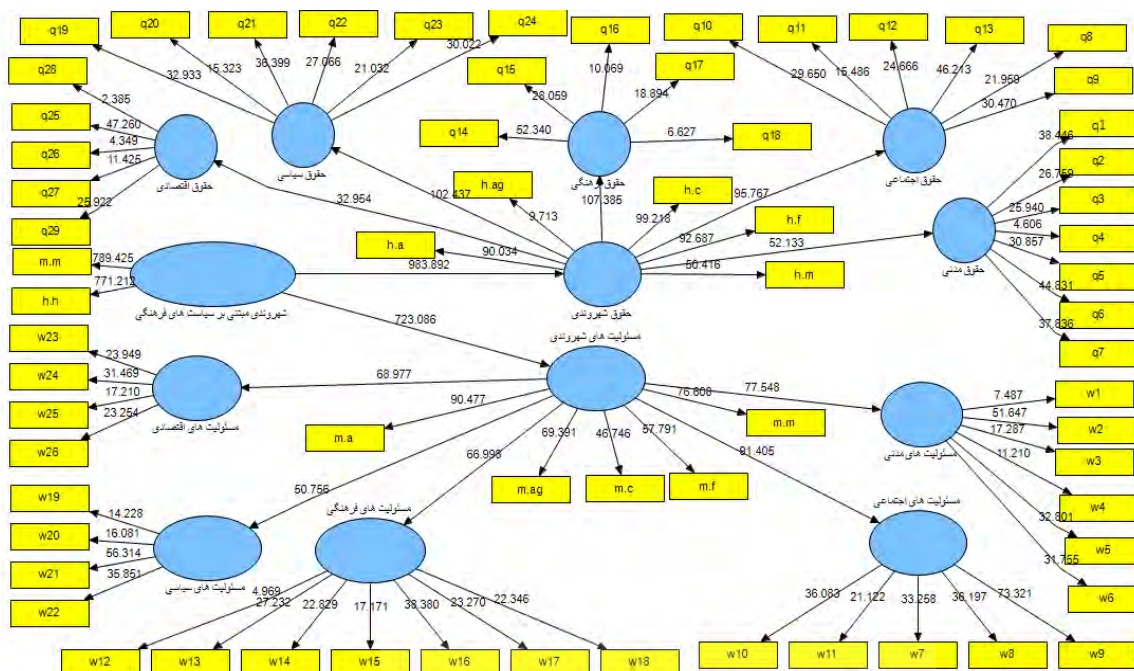
۱- احصاء مؤلفه‌ها و شاخص‌های شهروندی مبتنی بر سیاست‌های فرهنگی به شیوه تحلیل محتوای کیفی

جدول (۱): مؤلفه‌ها و شاخص‌های حقوق شهروندی

مؤلفه	شاخص‌ها	متون
حقوق مدنی	<ol style="list-style-type: none"> حقوق اقلیت‌های دینی شناخته شده آزادی استفاده از زبان‌های محلی حقوق مساوی مردم در برابر قانون پاسداری از حریم و قداست خانواده حق شان و ارزش‌های انسانی حق آزادی اندیشه و بیان حقوق زنان و کودکان 	<p>قانون اساسی: اصول: ۳۲، ۳۳، ۳۴، ۳۵، ۳۶، ۳۷، ۳۸، ۳۹، ۴۰، ۴۱، ۴۲، ۴۳، ۴۴، ۴۵، ۴۶، ۴۷، ۴۸، ۴۹، ۵۰، ۵۱، ۵۲، ۵۳، ۵۴، ۵۵، ۵۶، ۵۷، ۵۸، ۵۹، ۶۰، ۶۱، ۶۲، ۶۳، ۶۴، ۶۵، ۶۶، ۶۷، ۶۸، ۶۹، ۷۰، ۷۱، ۷۲، ۷۳، ۷۴، ۷۵، ۷۶، ۷۷، ۷۸، ۷۹، ۸۰، ۸۱، ۸۲، ۸۳، ۸۴، ۸۵، ۸۶، ۸۷، ۸۸، ۸۹، ۹۰، ۹۱، ۹۲، ۹۳، ۹۴، ۹۵، ۹۶، ۹۷، ۹۸، ۹۹، ۱۰۰، ۱۰۱، ۱۰۲، ۱۰۳، ۱۰۴، ۱۰۵، ۱۰۶، ۱۰۷، ۱۰۸، ۱۰۹، ۱۱۰، ۱۱۱، ۱۱۲، ۱۱۳، ۱۱۴، ۱۱۵، ۱۱۶، ۱۱۷، ۱۱۸، ۱۱۹، ۱۲۰، ۱۲۱، ۱۲۲، ۱۲۳، ۱۲۴، ۱۲۵، ۱۲۶، ۱۲۷، ۱۲۸، ۱۲۹، ۱۳۰، ۱۳۱، ۱۳۲، ۱۳۳، ۱۳۴، ۱۳۵، ۱۳۶، ۱۳۷، ۱۳۸، ۱۳۹، ۱۴۰، ۱۴۱، ۱۴۲، ۱۴۳، ۱۴۴، ۱۴۵، ۱۴۶، ۱۴۷، ۱۴۸، ۱۴۹، ۱۵۰، ۱۵۱، ۱۵۲، ۱۵۳، ۱۵۴، ۱۵۵، ۱۵۶، ۱۵۷، ۱۵۸، ۱۵۹، ۱۶۰، ۱۶۱، ۱۶۲، ۱۶۳، ۱۶۴، ۱۶۵، ۱۶۶، ۱۶۷، ۱۶۸، ۱۶۹، ۱۷۰، ۱۷۱، ۱۷۲، ۱۷۳، ۱۷۴، ۱۷۵، ۱۷۶، ۱۷۷، ۱۷۸، ۱۷۹، ۱۸۰، ۱۸۱، ۱۸۲، ۱۸۳، ۱۸۴، ۱۸۵، ۱۸۶، ۱۸۷، ۱۸۸، ۱۸۹، ۱۹۰، ۱۹۱، ۱۹۲، ۱۹۳، ۱۹۴، ۱۹۵، ۱۹۶، ۱۹۷، ۱۹۸، ۱۹۹، ۲۰۰، ۲۰۱، ۲۰۲، ۲۰۳، ۲۰۴، ۲۰۵، ۲۰۶، ۲۰۷، ۲۰۸، ۲۰۹، ۲۱۰، ۲۱۱، ۲۱۲، ۲۱۳، ۲۱۴، ۲۱۵، ۲۱۶، ۲۱۷، ۲۱۸، ۲۱۹، ۲۲۰، ۲۲۱، ۲۲۲، ۲۲۳، ۲۲۴، ۲۲۵، ۲۲۶، ۲۲۷، ۲۲۸، ۲۲۹، ۲۳۰، ۲۳۱، ۲۳۲، ۲۳۳، ۲۳۴، ۲۳۵، ۲۳۶، ۲۳۷، ۲۳۸، ۲۳۹، ۲۴۰، ۲۴۱، ۲۴۲، ۲۴۳، ۲۴۴، ۲۴۵، ۲۴۶، ۲۴۷، ۲۴۸، ۲۴۹، ۲۵۰، ۲۵۱، ۲۵۲، ۲۵۳، ۲۵۴، ۲۵۵، ۲۵۶، ۲۵۷، ۲۵۸، ۲۵۹، ۲۶۰، ۲۶۱، ۲۶۲، ۲۶۳، ۲۶۴، ۲۶۵، ۲۶۶، ۲۶۷، ۲۶۸، ۲۶۹، ۲۷۰، ۲۷۱، ۲۷۲، ۲۷۳، ۲۷۴، ۲۷۵، ۲۷۶، ۲۷۷، ۲۷۸، ۲۷۹، ۲۸۰، ۲۸۱، ۲۸۲، ۲۸۳، ۲۸۴، ۲۸۵، ۲۸۶، ۲۸۷، ۲۸۸، ۲۸۹، ۲۹۰، ۲۹۱، ۲۹۲، ۲۹۳، ۲۹۴، ۲۹۵، ۲۹۶، ۲۹۷، ۲۹۸، ۲۹۹، ۳۰۰، ۳۰۱، ۳۰۲، ۳۰۳، ۳۰۴، ۳۰۵، ۳۰۶، ۳۰۷، ۳۰۸، ۳۰۹، ۳۱۰، ۳۱۱، ۳۱۲، ۳۱۳، ۳۱۴، ۳۱۵، ۳۱۶، ۳۱۷، ۳۱۸، ۳۱۹، ۳۲۰، ۳۲۱، ۳۲۲، ۳۲۳، ۳۲۴، ۳۲۵، ۳۲۶، ۳۲۷، ۳۲۸، ۳۲۹، ۳۳۰، ۳۳۱، ۳۳۲، ۳۳۳، ۳۳۴، ۳۳۵، ۳۳۶، ۳۳۷، ۳۳۸، ۳۳۹، ۳۴۰، ۳۴۱، ۳۴۲، ۳۴۳، ۳۴۴، ۳۴۵، ۳۴۶، ۳۴۷، ۳۴۸، ۳۴۹، ۳۵۰، ۳۵۱، ۳۵۲، ۳۵۳، ۳۵۴، ۳۵۵، ۳۵۶، ۳۵۷، ۳۵۸، ۳۵۹، ۳۶۰، ۳۶۱، ۳۶۲، ۳۶۳، ۳۶۴، ۳۶۵، ۳۶۶، ۳۶۷، ۳۶۸، ۳۶۹، ۳۷۰، ۳۷۱، ۳۷۲، ۳۷۳، ۳۷۴، ۳۷۵، ۳۷۶، ۳۷۷، ۳۷۸، ۳۷۹، ۳۸۰، ۳۸۱، ۳۸۲، ۳۸۳، ۳۸۴، ۳۸۵، ۳۸۶، ۳۸۷، ۳۸۸، ۳۸۹، ۳۹۰، ۳۹۱، ۳۹۲، ۳۹۳، ۳۹۴، ۳۹۵، ۳۹۶، ۳۹۷، ۳۹۸، ۳۹۹، ۴۰۰، ۴۰۱، ۴۰۲، ۴۰۳، ۴۰۴، ۴۰۵، ۴۰۶، ۴۰۷، ۴۰۸، ۴۰۹، ۴۱۰، ۴۱۱، ۴۱۲، ۴۱۳، ۴۱۴، ۴۱۵، ۴۱۶، ۴۱۷، ۴۱۸، ۴۱۹، ۴۲۰، ۴۲۱، ۴۲۲، ۴۲۳، ۴۲۴، ۴۲۵، ۴۲۶، ۴۲۷، ۴۲۸، ۴۲۹، ۴۳۰، ۴۳۱، ۴۳۲، ۴۳۳، ۴۳۴، ۴۳۵، ۴۳۶، ۴۳۷، ۴۳۸، ۴۳۹، ۴۴۰، ۴۴۱، ۴۴۲، ۴۴۳، ۴۴۴، ۴۴۵، ۴۴۶، ۴۴۷، ۴۴۸، ۴۴۹، ۴۵۰، ۴۵۱، ۴۵۲، ۴۵۳، ۴۵۴، ۴۵۵، ۴۵۶، ۴۵۷، ۴۵۸، ۴۵۹، ۴۶۰، ۴۶۱، ۴۶۲، ۴۶۳، ۴۶۴، ۴۶۵، ۴۶۶، ۴۶۷، ۴۶۸، ۴۶۹، ۴۷۰، ۴۷۱، ۴۷۲، ۴۷۳، ۴۷۴، ۴۷۵، ۴۷۶، ۴۷۷، ۴۷۸، ۴۷۹، ۴۸۰، ۴۸۱، ۴۸۲، ۴۸۳، ۴۸۴، ۴۸۵، ۴۸۶، ۴۸۷، ۴۸۸، ۴۸۹، ۴۹۰، ۴۹۱، ۴۹۲، ۴۹۳، ۴۹۴، ۴۹۵، ۴۹۶، ۴۹۷، ۴۹۸، ۴۹۹، ۵۰۰، ۵۰۱، ۵۰۲، ۵۰۳، ۵۰۴، ۵۰۵، ۵۰۶، ۵۰۷، ۵۰۸، ۵۰۹، ۵۱۰، ۵۱۱، ۵۱۲، ۵۱۳، ۵۱۴، ۵۱۵، ۵۱۶، ۵۱۷، ۵۱۸، ۵۱۹، ۵۲۰، ۵۲۱، ۵۲۲، ۵۲۳، ۵۲۴، ۵۲۵، ۵۲۶، ۵۲۷، ۵۲۸، ۵۲۹، ۵۳۰، ۵۳۱، ۵۳۲، ۵۳۳، ۵۳۴، ۵۳۵، ۵۳۶، ۵۳۷، ۵۳۸، ۵۳۹، ۵۴۰، ۵۴۱، ۵۴۲، ۵۴۳، ۵۴۴، ۵۴۵، ۵۴۶، ۵۴۷، ۵۴۸، ۵۴۹، ۵۵۰، ۵۵۱، ۵۵۲، ۵۵۳، ۵۵۴، ۵۵۵، ۵۵۶، ۵۵۷، ۵۵۸، ۵۵۹، ۵۶۰، ۵۶۱، ۵۶۲، ۵۶۳، ۵۶۴، ۵۶۵، ۵۶۶، ۵۶۷، ۵۶۸، ۵۶۹، ۵۷۰، ۵۷۱، ۵۷۲، ۵۷۳، ۵۷۴، ۵۷۵، ۵۷۶، ۵۷۷، ۵۷۸، ۵۷۹، ۵۸۰، ۵۸۱، ۵۸۲، ۵۸۳، ۵۸۴، ۵۸۵، ۵۸۶، ۵۸۷، ۵۸۸، ۵۸۹، ۵۹۰، ۵۹۱، ۵۹۲، ۵۹۳، ۵۹۴، ۵۹۵، ۵۹۶، ۵۹۷، ۵۹۸، ۵۹۹، ۶۰۰، ۶۰۱، ۶۰۲، ۶۰۳، ۶۰۴، ۶۰۵، ۶۰۶، ۶۰۷، ۶۰۸، ۶۰۹، ۶۱۰، ۶۱۱، ۶۱۲، ۶۱۳، ۶۱۴، ۶۱۵، ۶۱۶، ۶۱۷، ۶۱۸، ۶۱۹، ۶۲۰، ۶۲۱، ۶۲۲، ۶۲۳، ۶۲۴، ۶۲۵، ۶۲۶، ۶۲۷، ۶۲۸، ۶۲۹، ۶۳۰، ۶۳۱، ۶۳۲، ۶۳۳، ۶۳۴، ۶۳۵، ۶۳۶، ۶۳۷، ۶۳۸، ۶۳۹، ۶۴۰، ۶۴۱، ۶۴۲، ۶۴۳، ۶۴۴، ۶۴۵، ۶۴۶، ۶۴۷، ۶۴۸، ۶۴۹، ۶۵۰، ۶۵۱، ۶۵۲، ۶۵۳، ۶۵۴، ۶۵۵، ۶۵۶، ۶۵۷، ۶۵۸، ۶۵۹، ۶۶۰، ۶۶۱، ۶۶۲، ۶۶۳، ۶۶۴، ۶۶۵، ۶۶۶، ۶۶۷، ۶۶۸، ۶۶۹، ۶۷۰، ۶۷۱، ۶۷۲، ۶۷۳، ۶۷۴، ۶۷۵، ۶۷۶، ۶۷۷، ۶۷۸، ۶۷۹، ۶۸۰، ۶۸۱، ۶۸۲، ۶۸۳، ۶۸۴، ۶۸۵، ۶۸۶، ۶۸۷، ۶۸۸، ۶۸۹، ۶۹۰، ۶۹۱، ۶۹۲، ۶۹۳، ۶۹۴، ۶۹۵، ۶۹۶، ۶۹۷، ۶۹۸، ۶۹۹، ۷۰۰، ۷۰۱، ۷۰۲، ۷۰۳، ۷۰۴، ۷۰۵، ۷۰۶، ۷۰۷، ۷۰۸، ۷۰۹، ۷۱۰، ۷۱۱، ۷۱۲، ۷۱۳، ۷۱۴، ۷۱۵، ۷۱۶، ۷۱۷، ۷۱۸، ۷۱۹، ۷۲۰، ۷۲۱، ۷۲۲، ۷۲۳، ۷۲۴، ۷۲۵، ۷۲۶، ۷۲۷، ۷۲۸، ۷۲۹، ۷۳۰، ۷۳۱، ۷۳۲، ۷۳۳، ۷۳۴، ۷۳۵، ۷۳۶، ۷۳۷، ۷۳۸، ۷۳۹، ۷۴۰، ۷۴۱، ۷۴۲، ۷۴۳، ۷۴۴، ۷۴۵، ۷۴۶، ۷۴۷، ۷۴۸، ۷۴۹، ۷۵۰، ۷۵۱، ۷۵۲، ۷۵۳، ۷۵۴، ۷۵۵، ۷۵۶، ۷۵۷، ۷۵۸، ۷۵۹، ۷۶۰، ۷۶۱، ۷۶۲، ۷۶۳، ۷۶۴، ۷۶۵، ۷۶۶، ۷۶۷، ۷۶۸، ۷۶۹، ۷۷۰، ۷۷۱، ۷۷۲، ۷۷۳، ۷۷۴، ۷۷۵، ۷۷۶، ۷۷۷، ۷۷۸، ۷۷۹، ۷۸۰، ۷۸۱، ۷۸۲، ۷۸۳، ۷۸۴، ۷۸۵، ۷۸۶، ۷۸۷، ۷۸۸، ۷۸۹، ۷۹۰، ۷۹۱، ۷۹۲، ۷۹۳، ۷۹۴، ۷۹۵، ۷۹۶، ۷۹۷، ۷۹۸، ۷۹۹، ۸۰۰، ۸۰۱، ۸۰۲، ۸۰۳، ۸۰۴، ۸۰۵، ۸۰۶، ۸۰۷، ۸۰۸، ۸۰۹، ۸۱۰، ۸۱۱، ۸۱۲، ۸۱۳، ۸۱۴، ۸۱۵، ۸۱۶، ۸۱۷، ۸۱۸، ۸۱۹، ۸۲۰، ۸۲۱، ۸۲۲، ۸۲۳، ۸۲۴، ۸۲۵، ۸۲۶، ۸۲۷، ۸۲۸، ۸۲۹، ۸۳۰، ۸۳۱، ۸۳۲، ۸۳۳، ۸۳۴، ۸۳۵، ۸۳۶، ۸۳۷، ۸۳۸، ۸۳۹، ۸۴۰، ۸۴۱، ۸۴۲، ۸۴۳، ۸۴۴، ۸۴۵، ۸۴۶، ۸۴۷، ۸۴۸، ۸۴۹، ۸۵۰، ۸۵۱، ۸۵۲، ۸۵۳، ۸۵۴، ۸۵۵، ۸۵۶، ۸۵۷، ۸۵۸، ۸۵۹، ۸۶۰، ۸۶۱، ۸۶۲، ۸۶۳، ۸۶۴، ۸۶۵، ۸۶۶، ۸۶۷، ۸۶۸، ۸۶۹، ۸۷۰، ۸۷۱، ۸۷۲، ۸۷۳، ۸۷۴، ۸۷۵، ۸۷۶، ۸۷۷، ۸۷۸، ۸۷۹، ۸۸۰، ۸۸۱، ۸۸۲، ۸۸۳، ۸۸۴، ۸۸۵، ۸۸۶، ۸۸۷، ۸۸۸، ۸۸۹، ۸۹۰، ۸۹۱، ۸۹۲، ۸۹۳، ۸۹۴، ۸۹۵، ۸۹۶، ۸۹۷، ۸۹۸، ۸۹۹، ۹۰۰، ۹۰۱، ۹۰۲، ۹۰۳، ۹۰۴، ۹۰۵، ۹۰۶، ۹۰۷، ۹۰۸، ۹۰۹، ۹۱۰، ۹۱۱، ۹۱۲، ۹۱۳، ۹۱۴، ۹۱۵، ۹۱۶، ۹۱۷، ۹۱۸، ۹۱۹، ۹۲۰، ۹۲۱، ۹۲۲، ۹۲۳، ۹۲۴، ۹۲۵، ۹۲۶، ۹۲۷، ۹۲۸، ۹۲۹، ۹۳۰، ۹۳۱، ۹۳۲، ۹۳۳، ۹۳۴، ۹۳۵، ۹۳۶، ۹۳۷، ۹۳۸، ۹۳۹، ۹۴۰، ۹۴۱، ۹۴۲، ۹۴۳، ۹۴۴، ۹۴۵، ۹۴۶، ۹۴۷، ۹۴۸، ۹۴۹، ۹۵۰، ۹۵۱، ۹۵۲، ۹۵۳، ۹۵۴، ۹۵۵، ۹۵۶، ۹۵۷، ۹۵۸، ۹۵۹، ۹۶۰، ۹۶۱، ۹۶۲، ۹۶۳، ۹۶۴، ۹۶۵، ۹۶۶، ۹۶۷، ۹۶۸، ۹۶۹، ۹۷۰، ۹۷۱، ۹۷۲، ۹۷۳، ۹۷۴، ۹۷۵، ۹۷۶، ۹۷۷، ۹۷۸، ۹۷۹، ۹۸۰، ۹۸۱، ۹۸۲، ۹۸۳، ۹۸۴، ۹۸۵، ۹۸۶، ۹۸۷، ۹۸۸، ۹۸۹، ۹۹۰، ۹۹۱، ۹۹۲، ۹۹۳، ۹۹۴، ۹۹۵، ۹۹۶، ۹۹۷، ۹۹۸، ۹۹۹، ۱۰۰۰، ۱۰۰۱، ۱۰۰۲، ۱۰۰۳، ۱۰۰۴، ۱۰۰۵، ۱۰۰۶، ۱۰۰۷، ۱۰۰۸، ۱۰۰۹، ۱۰۱۰، ۱۰۱۱، ۱۰۱۲، ۱۰۱۳، ۱۰۱۴، ۱۰۱۵، ۱۰۱۶، ۱۰۱۷، ۱۰۱۸، ۱۰۱۹، ۱۰۲۰، ۱۰۲۱، ۱۰۲۲، ۱۰۲۳، ۱۰۲۴، ۱۰۲۵، ۱۰۲۶، ۱۰۲۷، ۱۰۲۸، ۱۰۲۹، ۱۰۳۰، ۱۰۳۱، ۱۰۳۲، ۱۰۳۳، ۱۰۳۴، ۱۰۳۵، ۱۰۳۶، ۱۰۳۷، ۱۰۳۸، ۱۰۳۹، ۱۰۴۰، ۱۰۴۱، ۱۰۴۲، ۱۰۴۳، ۱۰۴۴، ۱۰۴۵، ۱۰۴۶، ۱۰۴۷، ۱۰۴۸، ۱۰۴۹، ۱۰۵۰، ۱۰۵۱، ۱۰۵۲، ۱۰۵۳، ۱۰۵۴، ۱۰۵۵، ۱۰۵۶، ۱۰۵۷، ۱۰۵۸، ۱۰۵۹، ۱۰۶۰، ۱۰۶۱، ۱۰۶۲، ۱۰۶۳، ۱۰۶۴، ۱۰۶۵، ۱۰۶۶، ۱۰۶۷، ۱۰۶۸، ۱۰۶۹، ۱۰۷۰، ۱۰۷۱، ۱۰۷۲، ۱۰۷۳، ۱۰۷۴، ۱۰۷۵، ۱۰۷۶، ۱۰۷۷، ۱۰۷۸، ۱۰۷۹، ۱۰۸۰، ۱۰۸۱، ۱۰۸۲، ۱۰۸۳، ۱۰۸۴، ۱۰۸۵، ۱۰۸۶، ۱۰۸۷، ۱۰۸۸، ۱۰۸۹، ۱۰۹۰، ۱۰۹۱، ۱۰۹۲، ۱۰۹۳، ۱۰۹۴، ۱۰۹۵، ۱۰۹۶، ۱۰۹۷، ۱۰۹۸، ۱۰۹۹، ۱۱۰۰، ۱۱۰۱، ۱۱۰۲، ۱۱۰۳، ۱۱۰۴، ۱۱۰۵، ۱۱۰۶، ۱۱۰۷، ۱۱۰۸، ۱۱۰۹، ۱۱۱۰، ۱۱۱۱، ۱۱۱۲، ۱۱۱۳، ۱۱۱۴، ۱۱۱۵، ۱۱۱۶، ۱۱۱۷، ۱۱۱۸، ۱۱۱۹، ۱۱۲۰، ۱۱۲۱، ۱۱۲۲، ۱۱۲۳، ۱۱۲۴، ۱۱۲۵، ۱۱۲۶، ۱۱۲۷، ۱۱۲۸، ۱۱۲۹، ۱۱۳۰، ۱۱۳۱، ۱۱۳۲، ۱۱۳۳، ۱۱۳۴، ۱۱۳۵، ۱۱۳۶، ۱۱۳۷، ۱۱۳۸، ۱۱۳۹، ۱۱۴۰، ۱۱۴۱، ۱۱۴۲، ۱۱۴۳، ۱۱۴۴، ۱۱۴۵، ۱۱۴۶، ۱۱۴۷، ۱۱۴۸، ۱۱۴۹، ۱۱۵۰، ۱۱۵۱، ۱۱۵۲، ۱۱۵۳، ۱۱۵۴، ۱۱۵۵، ۱۱۵۶، ۱۱۵۷، ۱۱۵۸، ۱۱۵۹، ۱۱۶۰، ۱۱۶۱، ۱۱۶۲، ۱۱۶۳، ۱۱۶۴، ۱۱۶۵، ۱۱۶۶، ۱۱۶۷، ۱۱۶۸، ۱۱۶۹، ۱۱۷۰، ۱۱۷۱، ۱۱۷۲، ۱۱۷۳، ۱۱۷۴، ۱۱۷۵، ۱۱۷۶، ۱۱۷۷، ۱۱۷۸، ۱۱۷۹، ۱۱۸۰، ۱۱۸۱، ۱۱۸۲، ۱۱۸۳، ۱۱۸۴، ۱۱۸۵، ۱۱۸۶، ۱۱۸۷، ۱۱۸۸، ۱۱۸۹، ۱۱۹۰، ۱۱۹۱، ۱۱۹۲، ۱۱۹۳، ۱۱۹۴، ۱۱۹۵، ۱۱۹۶، ۱۱۹۷، ۱۱۹۸، ۱۱۹۹، ۱۲۰۰، ۱۲۰۱، ۱۲۰۲، ۱۲۰۳، ۱۲۰۴، ۱۲۰۵، ۱۲۰۶، ۱۲۰۷، ۱۲۰۸، ۱۲۰۹، ۱۲۱۰، ۱۲۱۱، ۱۲۱۲، ۱۲۱۳، ۱۲۱۴، ۱۲۱۵، ۱۲۱۶، ۱۲۱۷، ۱۲۱۸، ۱۲۱۹، ۱۲۲۰، ۱۲۲۱، ۱۲۲۲، ۱۲۲۳، ۱۲۲۴، ۱۲۲۵، ۱۲۲۶، ۱۲۲۷، ۱۲۲۸، ۱۲۲۹، ۱۲۳۰، ۱۲۳۱، ۱۲۳۲، ۱۲۳۳، ۱۲۳۴، ۱۲۳۵، ۱۲۳۶، ۱۲۳۷، ۱۲۳۸، ۱۲۳۹، ۱۲۴۰، ۱۲۴۱، ۱۲۴۲، ۱۲۴۳، ۱۲۴۴، ۱۲۴۵، ۱۲۴۶، ۱۲۴۷، ۱۲۴۸، ۱۲۴۹، ۱۲۵۰، ۱۲۵۱، ۱۲۵۲، ۱۲۵۳، ۱۲۵۴، ۱۲۵۵، ۱۲۵۶، ۱۲۵۷، ۱۲۵۸، ۱۲۵۹، ۱۲۶۰، ۱۲۶۱، ۱۲۶۲، ۱۲۶۳، ۱۲۶۴، ۱۲۶۵، ۱۲۶۶، ۱۲۶۷، ۱۲۶۸، ۱۲۶۹، ۱۲۷۰، ۱۲۷۱، ۱۲۷۲، ۱۲۷۳، ۱۲۷۴، ۱۲۷۵، ۱۲۷۶، ۱۲۷۷، ۱۲۷۸، ۱۲۷۹، ۱۲۸۰، ۱۲۸۱، ۱۲۸۲، ۱۲۸۳، ۱۲۸۴، ۱۲۸۵، ۱۲۸۶، ۱۲۸۷، ۱۲۸۸، ۱۲۸۹، ۱۲۹۰، ۱۲۹۱، ۱۲۹۲، ۱۲۹۳، ۱۲۹۴، ۱۲۹۵، ۱۲۹۶، ۱۲۹۷، ۱۲۹۸، ۱۲۹۹، ۱۳۰۰، ۱۳۰۱، ۱۳۰۲، ۱۳۰۳، ۱۳۰۴، ۱۳۰۵، ۱۳۰۶، ۱۳۰۷، ۱۳۰۸، ۱۳۰۹، ۱۳۱۰، ۱۳۱۱، ۱۳۱۲، ۱۳۱۳، ۱۳۱۴، ۱۳۱۵، ۱۳۱۶، ۱۳۱۷، ۱۳۱۸، ۱۳۱۹، ۱۳۲۰، ۱۳۲۱، ۱۳۲۲، ۱۳۲۳، ۱۳۲۴، ۱۳۲۵، ۱۳۲۶، ۱۳۲۷، ۱۳۲۸، ۱۳۲۹، ۱۳۳۰، ۱۳۳۱، ۱۳۳۲، ۱۳۳۳، ۱۳۳۴، ۱۳۳۵، ۱۳۳۶، ۱۳۳۷، ۱۳۳۸، ۱۳۳۹، ۱۳۴۰، ۱۳۴۱، ۱۳۴۲، ۱۳۴۳، ۱۳۴۴، ۱۳۴۵، ۱۳۴۶، ۱۳۴۷، ۱۳۴۸، ۱۳۴۹، ۱۳۵۰، ۱۳۵۱، ۱۳۵۲، ۱۳۵۳، ۱۳۵۴، ۱۳۵۵، ۱۳۵۶، ۱۳۵۷، ۱۳۵۸، ۱۳۵۹، ۱۳۶۰، ۱۳۶۱، ۱۳۶۲، ۱۳۶۳، ۱۳۶۴، ۱۳۶۵، ۱۳۶۶، ۱۳۶۷، ۱۳۶۸، ۱۳۶۹، ۱۳۷۰، ۱۳۷۱، ۱۳۷۲، ۱۳۷۳، ۱۳۷۴، ۱۳۷۵، ۱۳۷۶، ۱۳۷۷، ۱۳۷۸، ۱۳۷۹، ۱۳۸۰، ۱۳۸۱، ۱۳۸۲، ۱۳۸۳، ۱۳۸۴، ۱۳۸۵، ۱۳۸۶، ۱۳</p>

جدول (۲): مؤلفه‌ها و شاخص‌های مسؤلیت‌های شهروندی

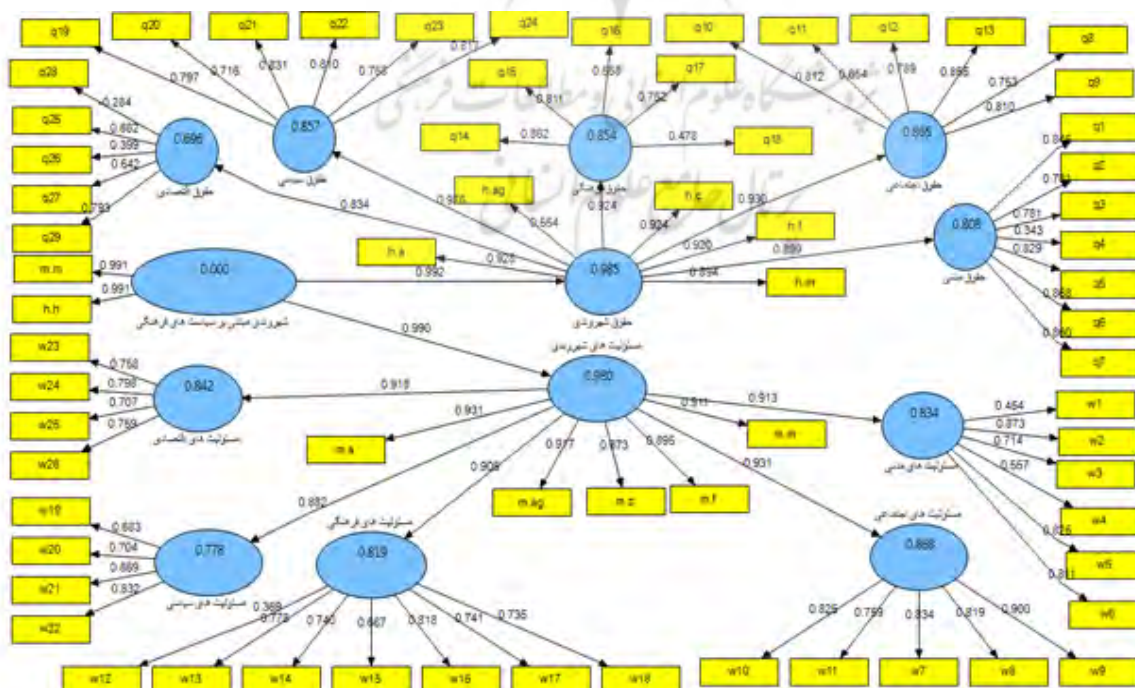
مؤلفه	شاخص‌ها	منابع
مسؤلیت‌های مدنی	<ol style="list-style-type: none"> حفاظت از محیط‌زیست جلوگیری از تخریب اموال و منافع عمومی رعایت کرامت، شأن و ارزش‌های انسانی شهروندان حفظ نظم و امنیت و قانونمندی در جامعه رعایت حقوق شهروندی اقلیت‌های دینی و قومی رعایت مقررات راهنمایی و رانندگی 	<p>قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران: اصل ۱۴ و ۵ و ۴۳ و ۵۰</p> <p>برنامه ششم توسعه: ماده ۳۸</p> <p>برنامه پنجم توسعه: ماده ۸۸ و ۸۹ و ۱۹۲</p> <p>برنامه چهارم توسعه: ماده ۴۶ و ۱۳۵ و ۱۴۰</p> <p>برنامه سوم توسعه: ماده ۱۰۴</p> <p>برنامه دوم توسعه: ماده ۲</p>
مسؤلیت‌های اجتماعی	<ol style="list-style-type: none"> مشارکت در سازمان‌های مردم‌نهاد حامی توسعه پایدار مشارکت اجتماعی در امور عام‌المنفعه و خیریه حفظ و رعایت بهداشت و نظافت پیرامونی شهر خود مشارکت فعال زنان در عرصه‌های اجتماعی ازدواج و تشکیل خانواده 	<p>برنامه ششم توسعه: ماده ۶</p> <p>برنامه پنجم توسعه: ماده ۱۹۴</p> <p>برنامه چهارم توسعه: ماده ۹۵ و ۹۷ و ۹۸ و ۱۱۰</p> <p>برنامه سوم توسعه: ماده ۷۱</p>
مسؤلیت‌های فرهنگی	<ol style="list-style-type: none"> ترویج و اجرای فرهنگ امر به معروف و نهی از منکر شناخت و آگاهی درباره میراث فرهنگی و تمدنی کشور تلاش در جهت حفظ هویت اسلامی-ایرانی تقویت باور و ترویج گفت‌وگو و امید در جامعه کوشش برای حفاظت آثار ملی و میراث فرهنگی کشور در حد توان و امکان تعامل و مشارکت در تولید و مصرف خدمات و کالاهای فرهنگی تلاش در جهت مشارکت در انجمن‌های علمی-فرهنگی جامعه 	<p>قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران: اصل ۸</p> <p>برنامه ششم توسعه: ماده ۶۴</p> <p>برنامه پنجم توسعه: ماده ۱۸</p> <p>برنامه چهارم توسعه: ماده ۴۳ و ۴۸ و ۱۱۲</p> <p>برنامه سوم توسعه: ماده ۱۰۲ و ۱۴۳ و ۱۵۸ و ۱۶۲ و ۱۶۶ و ۱۶۷</p> <p>سیاست‌های کلی برنامه دوم، سوم، چهارم و پنجم و ششم توسعه</p>
مسؤلیت‌های سیاسی	<ol style="list-style-type: none"> مشارکت سیاسی در اداره امور عمومی کشور خدمت در ارتش یا پشتیبانی از خط مقدم جنگ/جهاد/دفاع مقدس تعلق ملی داشتن آگاهی سیاسی و پیگیری اخبار و مسائل مربوط به جامعه 	<p>قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران: اصل ۹</p> <p>برنامه ششم توسعه: ماده ۶۸</p> <p>برنامه پنجم توسعه: ماده ۱۸</p> <p>برنامه چهارم توسعه: ماده ۱۰۶</p> <p>سیاست‌های کلی برنامه دوم، سوم، چهارم و پنجم و ششم توسعه</p>
مسؤلیت‌های اقتصادی	<ol style="list-style-type: none"> پرداخت مالیات کسب دانش و حمایت از کار و تلاش ایرانی منع اسراف و تبذیر و استفاده بهینه از کالاها و خدمات مشارکت و سهم آفرینی در تولید ملی به اندازه توان 	<p>قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران: اصل ۴۶ و ۶ و ۴۳ و ۵۱</p> <p>برنامه ششم توسعه: ماده ۲۷ و ۶۴</p> <p>برنامه پنجم توسعه: ماده ۱۶ و ۱۰۴</p> <p>برنامه چهارم توسعه: ماده ۳ و ۱۳۵</p> <p>برنامه سوم توسعه: ماده ۶۴ و ۱۰۰</p> <p>سیاست‌های کلی برنامه دوم، سوم، چهارم و پنجم و ششم توسعه</p>

شکل (۱): آماره t برای معناداری بارهای عاملی

در شکل (۱) مقدار آماره t برای معناداری بارهای عاملی متغیرهای تحقیق ترسیم شده است از این رو؛ در صورتی که مقدار آماره t بالاتر از ۱/۹۶ باشد پس با احتمال ۰/۹۵ درصد مقادیر آزمون تی معنادار می باشد. همچنین؛ اگر مقدار آماره t بالاتر از ۲/۸۵ باشد پس با احتمال ۰/۹۹ درصد مقادیر آزمون تی معنادار می باشد. از این رو؛ با توجه به اینکه مقدار آماره تی به دست آمده برای اکثریت بارهای عاملی بالاتر از ۲/۵۸ می باشد پس با احتمال ۰/۹۹ مقادیر آزمون تی اکثریت عامل ها معنادار می باشد. مقدار آماره t برای شاخص q_{28} ۲/۳۸۵ است؛ که این شاخص ها نیز در سطح ۹۵ درصد معنادار هست.

۲-۲- نتایج تحلیل عاملی مدل اندازه گیری

شکل (۲): آزمون تحلیل عاملی مدل اندازه گیری

در شکل (۲) مقدار بارهای عاملی متغیرهای تحقیق ترسیم شده است از این رو؛ نتایج تحلیل عاملی مدل اندازه‌گیری شهروندی مبتنی بر سیاست‌های فرهنگی به شرح جداول زیر است:

جدول (۳): نتایج آزمون تحلیل عاملی مرحله اول بعد حقوق شهروندی

ردیف	شاخص	تحلیل عاملی مرتبه اول	نتیجه آزمون
۱	حقوق اقلیت‌های دینی شناخته شده	۰/۸۴۶	قبول
۲	آزادی استفاده از زبان‌های محلی	۰/۷۸۱	قبول
۳	حقوق مساوی مردم در برابر قانون	۰/۷۸۱	قبول
۴	پاسداری از حریم و قداست خانواده	۰/۳۴۳	غیرقابل قبول
۵	حق شان و ارزش‌های انسانی	۰/۸۲۹	قبول
۶	حق آزادی اندیشه و بیان	۰/۸۶۸	قبول
۷	حقوق زنان و کودکان	۰/۸۶۰	قبول
۸	رفاه و تأمین اجتماعی	۰/۷۵۳	قبول
۹	حق حیات، سلامت و کیفیت زندگی	۰/۸۱۰	قبول
۱۰	حق توسعه انسانی و پیشرفت	۰/۸۱۲	قبول
۱۱	تحقق عدالت اجتماعی و ایجاد فرصت‌های برابر	۰/۶۵۴	قابل قبول
۱۲	حق اشتغال و کار شایسته	۰/۷۸۹	قبول
۱۳	حق آموزش و پرورش رایگان	۰/۸۵۵	قبول
۱۴	حق دسترسی و مشارکت در خدمات و کالاهای فرهنگی	۰/۸۶۲	قبول
۱۵	حق مالکیت مادی و معنوی آثار فرهنگی و هنری	۰/۸۱۱	قبول
۱۶	حق مشارکت در حفظ و ارتقاء هویت اسلامی - ایرانی	۰/۵۵۸	قابل قبول
۱۷	حق مشارکت در گسترش کمی و کیفی فرهنگ عمومی	۰/۷۵۲	قبول
۱۸	حق مشارکت در توسعه و ترویج سبک زندگی اسلامی - ایرانی	۰/۴۷۸	قابل قبول
۱۹	حق مالکیت بر سرنوشت اجتماعی خویش	۰/۷۹۷	قبول
۲۰	حق عضویت در تشکل‌های مدنی، برگزاری تجمع‌ها و برپایی راهپیمایی	۰/۷۱۶	قبول
۲۱	حق تابعیت، اقامت و آزادی در ورود و خروج از کشور	۰/۸۳۱	قبول
۲۲	حق دسترسی به موقع به اطلاعات صحیح و فعالیت در فضای مجازی	۰/۸۱۰	قبول
۲۳	برخورداری از احساس امنیت اجتماعی	۰/۷۵۸	قبول
۲۴	بهره‌مندی از اداره شایسته و حسن تدبیر امور کشور	۰/۸۱۷	قبول
۲۵	برخورداری از مسکن مناسب	۰/۸۸۲	قبول
۲۶	حمایت از کار به‌عنوان منشأ مالکیت	۰/۳۹۹	غیرقابل قبول
۲۷	حق مالکیت و مشروعیت مالکیت خصوصی	۰/۶۴۲	قابل قبول
۲۸	حفظ و حمایت از حقوق مادی و معنوی تولیدکنندگان و مصرف‌کنندگان	۰/۲۸۴	غیرقابل قبول
۲۹	برخورداری از یک نظام اقتصادی شفاف و رقابتی	۰/۷۹۳	قبول

جدول (۴): نتایج آزمون تحلیل عاملی مرحله اول بعد مسؤولیت‌های شهروندی

ردیف	شاخص	مقدار شاخص	نتیجه آزمون
۱	حفاظت از محیط‌زیست	۰/۴۵۴	قابل قبول
۲	جلوگیری از تخریب اموال و منافع عمومی	۰/۸۷۳	قبول
۳	رعایت کرامت، شأن و ارزش‌های انسانی شهروندان	۰/۷۱۴	قبول
۴	حفظ نظم و امنیت و قانونمندی در جامعه	۰/۵۵۷	قابل قبول
۵	رعایت حقوق شهروندی اقلیت‌های دینی و قومی	۰/۸۲۵	قبول
۶	رعایت مقررات راهنمایی و رانندگی	۰/۸۱۱	قبول
۷	مشارکت در سازمان‌های مردم‌نهاد حامی توسعه پایدار	۰/۸۳۴	قبول
۸	مشارکت اجتماعی در امور عام‌المنفعه و خیریه	۰/۸۱۹	قبول
۹	حفظ و رعایت بهداشت و نظافت پیرامونی شهر خود	۰/۹۰۰	قبول
۱۰	مشارکت فعال زنان در عرصه‌های اجتماعی	۰/۸۲۵	قبول
۱۱	ازدواج و تشکیل خانواده	۰/۷۵۹	قبول
۱۲	ترویج و اجرای فرهنگ امر به معروف و نهی از منکر	۰/۳۶۹	غیرقابل قبول
۱۳	شناخت و آگاهی درباره میراث فرهنگی و تمدنی کشور	۰/۷۷۸	قبول
۱۴	تلاش در جهت حفظ هویت اسلامی - ایرانی	۰/۷۴۰	قبول
۱۵	تقویت باور و ترویج گفت‌وگو امید در جامعه	۰/۶۶۷	قابل قبول
۱۶	کوشش برای حفاظت آثار ملی و میراث فرهنگی کشور در حد توان و امکان	۰/۸۱۸	قبول
۱۷	تعامل و مشارکت در تولید و مصرف خدمات و کالاهای فرهنگی	۰/۷۴۱	قبول
۱۸	تلاش در جهت مشارکت در انجمن‌های علمی - فرهنگی جامعه	۰/۷۳۵	قبول
۱۹	مشارکت سیاسی در اداره امور عمومی کشور	۰/۶۸۳	قابل قبول
۲۰	خدمت در ارتش یا پشتیبانی از خط مقدم جنگ/جهاد/دفاع مقدس	۰/۷۰۴	قبول
۲۱	تعلق ملی داشتن	۰/۸۶۹	قبول
۲۲	آگاهی سیاسی و پیگیری اخبار و مسائل مربوط به جامعه	۰/۸۳۲	قبول
۲۳	پرداخت مالیات	۰/۷۵۸	قبول
۲۴	کسب دانش و حمایت از کار و تلاش ایرانی	۰/۷۹۸	قبول
۲۵	منع اسراف و تبذیر و استفاده بهینه از کالاها و خدمات	۰/۷۰۷	قبول
۲۶	مشارکت و سهم آفرینی در تولید ملی به اندازه توان	۰/۷۵۹	قبول

جدول (۵): نتایج آزمون تحلیل عاملی مرتبه دوم

ردیف	شاخص	مقدار تحلیل عاملی مرتبه دوم	نتیجه آزمون
۱	حقوق مدنی	۰/۸۹۴	قبول
۲	حقوق اجتماعی	۰/۹۲۸	قبول
۳	حقوق فرهنگی	۰/۹۲۰	قبول
۴	حقوق سیاسی	۰/۹۲۴	قبول
۵	حقوق اقتصادی	۰/۵۵۴	قابل قبول
۶	مسؤولیت‌های مدنی	۰/۹۱۱	قبول
۷	مسؤولیت‌های اجتماعی	۰/۹۳۱	قبول
۸	مسؤولیت‌های فرهنگی	۰/۸۹۵	قبول
۹	مسؤولیت‌های سیاسی	۰/۸۷۳	قبول
۱۰	مسؤولیت‌های اقتصادی	۰/۹۱۷	قبول

جدول (۶) نتایج آزمون تحلیل عاملی مرتبه سوم

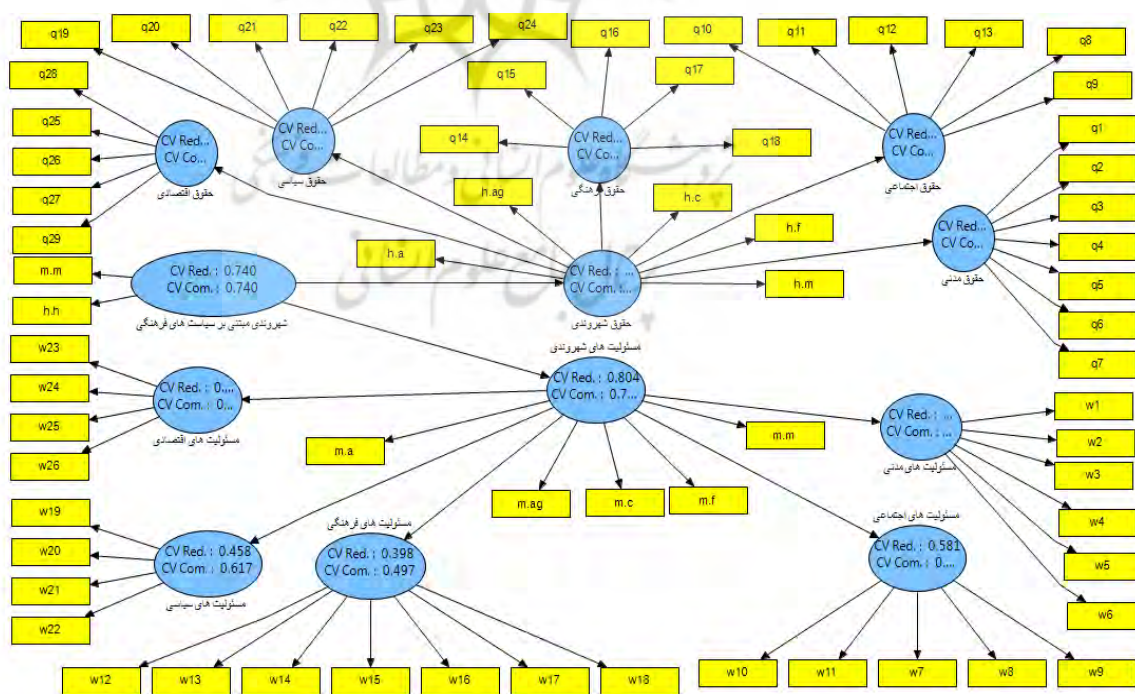
ردیف	بعد	مقدار تحلیل عاملی مرتبه سوم	نتیجه آزمون
۱	حقوق شهروندی	۰/۹۹۱	قبول
۲	مسئولیت‌های شهروندی	۰/۹۹۱	قبول

جدول (۷): نتایج میزان اعتبار ترکیبی سازه‌ها

مؤلفه‌ها/سازه‌ها	AVE	Composite Reliability	R Square	Cronbachs Alpha	Communality	Redundancy
حقوق اجتماعی	0.6107	0.9034	0.8655	0.8708	0.6107	0.5262
حقوق اقتصادی	0.4115	۷676.0	0.6955	0.5405	0.4115	0.2753
حقوق سیاسی	0.6230	0.9082	0.8571	0.8784	0.6230	0.5316
حقوق فرهنگی	0.5013	0.8277	0.8541	0.7403	0.5013	0.4261
حقوق مدنی	0.6050	0.9106	0.8076	0.8805	0.6050	0.4883
مسئولیت‌های اجتماعی	0.6863	0.9160	0.8675	0.8849	0.6863	0.5944
مسئولیت‌های اقتصادی	0.5718	0.8420	0.8424	0.7495	0.5718	0.4815
مسئولیت‌های سیاسی	0.6021	0.8569	0.7780	0.7762	0.6021	0.4665
مسئولیت‌های فرهنگی	0.4989	0.8701	0.8187	0.8228	0.4989	0.4069
مسئولیت‌های مدنی	0.5210	0.8618	0.8336	0.8024	0.5210	0.4340

جدول (۷) میزان اعتبار ترکیبی سازه‌ها را نشان می‌دهد و مقادیر بیش از ۰/۷ برای اعتبار ترکیبی در سازه‌ها مناسب است. از این رو؛ پایایی ترکیبی سازه‌ها در ستون دوم بالاتر از ۰/۷ است و برای همه مؤلفه‌ها قابل پذیرش است.

۲-۴- کیفیت مدل اندازه‌گیری

شکل (۳): کیفیت مدل اندازه‌گیری

شکل (۳): کیفیت مدل اندازه‌گیری را نشان می‌دهد عدد مقابل (cv-Red) شاخص بررسی اعتبار حشو یا افزونگی است که کیفیت مدل ساختاری را نشان می‌دهد اعدادی که در مقابل (cv-Com) نوشته شده‌اند، شاخص بررسی اعتبار اشتراک یا روایی متقاطع را نشان می‌دهند. اعداد مثبت نشانگر کیفیت مناسب مدل هستند. از این رو؛ در شکل همه اعداد مثبت هستند. همچنین جدول نتایج آزمون بررسی اعتبار اشتراک را نمایش می‌دهد. SSO مجموع مجذورات مشاهدات برای هر بلوک متغیر پنهان را، SSE مجموع مجذور خطاهای پیش‌بینی برای هر بلوک متغیر پنهان را و SSE/SSO نیز شاخص اعتبار اشتراک یا CV-COM را نشان می‌دهد. اگر شاخص واریانس اعتبار اشتراک متغیرهای پنهان مثبت باشد، مدل اندازه‌گیری کیفیت مناسب دارد. بر این اساس؛ در جدول ۴-۲۳ شاخص واریانس اعتبار اشتراک همه متغیرهای پنهان مثبت است و مدل اندازه‌گیری کیفیت مناسب دارد.

جدول (۸): نتایج کیفیت مدل اندازه‌گیری

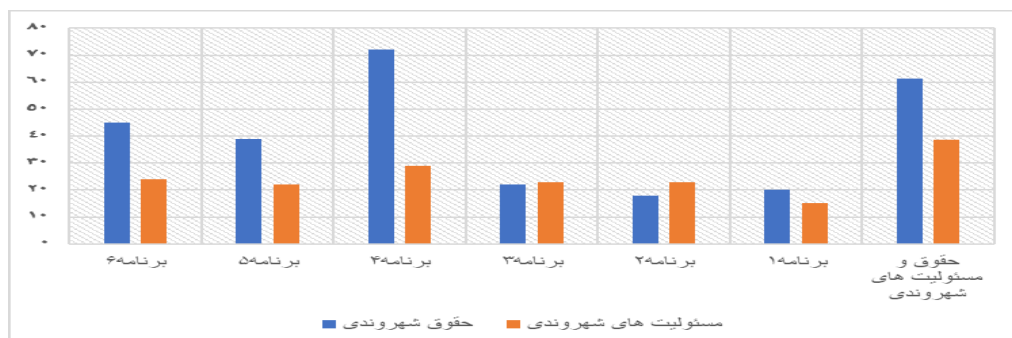
ردیف	Total	SSO	SSE	1-SSE/SSO
۱	حقوق اجتماعی	780.0000	431.4185	0.4469
۲	حقوق اقتصادی	650.0000	536.2318	0.1750
۳	حقوق سیاسی	780.0000	413.2223	0.4702
۴	حقوق شهروندی	650.0000	250.1303	0.6152
۵	حقوق فرهنگی	650.0000	464.9413	0.2847
۶	حقوق مدنی	910.0000	463.9962	0.4901
۷	شهروندی مبتنی بر سیاست‌های فرهنگی	260.0000	67.5820	0.7401
۸	مسئولیت‌های اجتماعی	650.0000	213.6324	0.6713
۹	مسئولیت‌های اقتصادی	520.0000	224.3472	0.5686
۱۰	مسئولیت‌های سیاسی	520.0000	199.0393	0.6172
۱۱	مسئولیت‌های شهروندی	650.0000	184.0376	0.7169
۱۲	مسئولیت‌های فرهنگی	910.0000	457.9559	0.4968
۱۳	مسئولیت‌های مدنی	780.0000	373.8309	0.5207

۳- توزیع فراوانی ابعاد شهروندی در سیاست‌های فرهنگی کشور

جدول (۹) و نمودار (۱) نشان می‌دهد؛ توزیع فراوانی ابعاد شهروندی در برنامه اول تا ششم توسعه به ترتیب بالاترین میزان فراوانی عبارتند از: ۱- حقوق شهروندی (۶۱/۳۶)؛ ۲- مسئولیت‌های شهروندی (۳۸/۶۴).

جدول (۹): توزیع فراوانی ابعاد شهروندی

ابعاد شهروندی	برنامه ۱	برنامه ۲	برنامه ۳	برنامه ۴	برنامه ۵	برنامه ۶	فراوانی	درصد
حقوق شهروندی	۲۰	۱۸	۲۲	۷۲	۳۹	۴۵	۲۱۶	61/36
مسئولیت‌های شهروندی	۱۵	۲۳	۲۳	۲۹	۲۲	۲۴	۱۳۶	38/64
کل	۳۵	۴۱	۴۵	۱۰۱	۶۱	۶۹	۳۵۲	100

نمودار (۱): نمایش توزیع فراوانی ابعاد شهروندی

نتایج

شهروندی از «مفاهیم بنیادینی» است که با رشد، توسعه و پیشرفت انسان‌ها، در جامعه بشری ظاهر شده و نقش کلیدی در شناخت و توصیف جایگاه و وضعیت انسان امروزی و هویت شهروندی او دارد. مرور ادبیات تحقیق نشان‌دهنده تحول، تکامل و تعاطلی مفهوم شهروندی از ابعاد شهروندی اقتصادی، اجتماعی و سیاسی به شهروندی فرهنگی است که با تغییر موضع از شهروندی به‌مثابه حق به سوی شهروندی به‌مثابه تکلیف، همراه شده است.

این در حالی است که در روزمرگی‌های رو به تزاید مصرف کالاهای فرهنگی با کمترین سهم و تأثیر بر بسط و توسعه فرهنگی جامعه، شاهد ظهور روزافزون بحران‌های مختلف در اجتماعات بشری از مسائل مربوط به آلودگی‌های صوتی، شنیداری تا آلودگی‌های بصری، زیست‌محیطی؛ مسائل مربوط به بهداشت عمومی در محیط‌زیست تهدید شده به ناپایداری، ناهمدلی‌ها و حتی بی‌احترامی به مرز «دیگری» در فضاهای مشترک زندگی و انواع رفتارهای نابخردانه در مکان‌های عمومی ... هستیم. این واقعیت خود نشانه‌هایی از کژکارکردی‌های فرهنگی و فقدان آگاهی‌ها، منش‌ها و رفتارهای مناسب و شایسته شهروندی دارد. اگر شهروندی را آموختنی-اکتسابی بر اساس سیاست‌های فرهنگی دولت‌ها بدانیم؛ از این منظر می‌توانیم در عین حال درباره عملکرد دولت‌ها و موفقیت‌شان در تغییر رفتار و ایجاد کردار به قضاوت بنشینیم. درک قانون‌گذار و وجود توجه به ابعاد مختلف شهروندی در قالب حق و مسؤولیت در به‌ثمرنشانیدن «شهروندی» در جای خود مسأله قابل تأملی است.

در این تحقیق و در پاسخ به این سؤال تحقیق که الگوی شناخت مفهوم شهروندی مبتنی بر دوگانه حق و مسؤولیت در سیاست‌های فرهنگی از چه ابعاد؛ مؤلفه‌ها و شاخص‌های برخوردار است؟ نتایج تحلیل محتوای متن قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، منشور حقوق شهروندی نهاد ریاست جمهوری و برنامه‌های توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی کشور و سیاست‌های ابلاغی این برنامه‌ها نشان می‌دهد: الگوی شناخت مفهوم شهروندی بر سیاست‌های فرهنگی از ۲ بعد حقوق شهروندی و مسؤولیت‌های شهروندی تشکیل یافته است. همچنین، مؤلفه‌های ده‌گانه این الگو عبارتند از: ۱- حقوق مدنی ۲- حقوق اجتماعی ۳- حقوق فرهنگی ۴- حقوق سیاسی ۵- حقوق اقتصادی ۶- مسؤولیت‌های مدنی ۷- مسؤولیت‌های اجتماعی ۸- مسؤولیت‌های فرهنگی ۹- مسؤولیت‌های سیاسی و ۱۰- مسؤولیت‌های اقتصادی. به علاوه این الگو دارای ۵۵ شاخص است.

نتایج آزمون تی، تحلیل عاملی و کیفیت مدل اندازه‌گیری الگوی مفهوم شهروندی مبتنی بر دوگانه حق و مسؤولیت در سیاست‌های فرهنگی را تأیید می‌کند. نتایج مدل ابزار اندازه‌گیری نشان داد

که مقدار آماره تی به دست آمده برای اکثریت بارهای عاملی بالاتر از ۲/۵۸ می‌باشد پس با احتمال ۰/۹۹ مقادیر آزمون تی اکثریت عامل‌ها معنادار می‌باشد. مقدار آماره t برای شاخص حفظ و حمایت از حقوق مادی و معنوی تولیدکنندگان و مصرف‌کنندگان نیز مقدار ۲/۳۸۵ است؛ که این شاخص‌ها نیز در سطح ۹۵ درصد معنادار هست.

نتایج آزمون تحلیل عاملی مرتبه اول مدل اندازه‌گیری در خصوص ۲۶ شاخص بعد حقوق شهروندی بالاتر از مقدار ۰/۴ است که موردقبول می‌باشد اما در ۳ شاخص پاسداری از حریم و قداست خانواده ۰/۳۴۳، حمایت از کار به‌عنوان منشأ مالکیت ۰/۳۹۹ و حفظ و حمایت از حقوق مادی و معنوی تولیدکنندگان و مصرف‌کنندگان ۰/۲۸۴ پایین‌تر از ۰/۴ و غیرقابل قبول است. نتایج آزمون تحلیل عاملی مرتبه اول مدل اندازه‌گیری در خصوص ۲۵ شاخص بعد مسؤولیت‌های شهروندی بالاتر از مقدار ۰/۴ است که موردقبول می‌باشد اما در خصوص شاخص ترویج و اجرای فرهنگ امر به معروف و نهی از منکر ۰/۳۶۹ پایین‌تر از ۰/۴ است و غیرقابل قبول می‌باشد. نتایج آزمون تحلیل عاملی مرتبه دوم مدل اندازه‌گیری در مور حقوق مدنی ۰/۸۹۴، حقوق اجتماعی ۰/۹۲۸، حقوق فرهنگی ۰/۹۲۰، حقوق سیاسی ۰/۹۲۴، حقوق اقتصادی ۰/۵۵۴، مسؤولیت‌های مدنی ۰/۹۱۱، مسؤولیت‌های اجتماعی ۰/۹۳۱، مسؤولیت‌های فرهنگی ۰/۸۹۵، مسؤولیت‌های سیاسی ۰/۸۷۳، مسؤولیت‌های اقتصادی ۰/۹۱۷ می‌باشد که در همه مؤلفه‌ها نتایج موردقبول است. نتایج آزمون تحلیل عاملی مرتبه سوم مدل اندازه‌گیری در مورد حقوق شهروندی ۰/۹۹۱ و مسؤولیت‌های شهروندی ۰/۹۹۱ است که موردقبول است. به لحاظ برآزش بار عاملی مدل اندازه‌گیری با توجه به بار عاملی هر متغیر نسبت به متغیر پنهان خود؛ تمامی شاخص‌ها، بار عاملی بیشتری با متغیر پنهان مربوط به خود دارند که این امر نشان از برآزش مناسب مدل اندازه‌گیری شهروندی مبتنی بر سیاست‌های فرهنگی دارد. به لحاظ اعتبار ترکیبی در سازه‌های مدل؛ اعتبار ترکیبی سازه‌ها بالاتر از ۰/۷ است و برای همه مؤلفه‌ها قابل پذیرش است. درنهایت به لحاظ کیفیت مدل اندازه‌گیری نیز واریانس اعتبار اشتراک متغیرهای پنهان مثبت می‌باشد، مدل اندازه‌گیری کیفیت مناسب دارد. مبتنی بر این مدل می‌توان درباره نتایج توزیع فراوانی ابعاد شهروندی در هر یک از قلمروهای قابل بررسی مانند فضاهای تقنینی - سیاسی، یا در قلمرو برنامه‌ها، اقدامات و عملکردهای مدیریتی به قضاوت درباره فضای ذهنی مستتر در پس تصمیمات، اقدام‌ها و نتایج آن پرداخت.

در اینجا یکی از مهمترین یافته‌ها این بود که نتایج توزیع فراوانی ابعاد شهروندی در برنامه اول تا ششم توسعه حکایت از بالاتر بودن میزان فراوانی حقوق ۶۱/۳۶ درصد نسبت به بعد مسؤولیت‌های شهروندی

با مقدار ۳۸/۶۴ درصد دارد. این بدان معناست «که در خطوط راهنمای کلی و سیاست‌های فرهنگی جاری که بناست سکان‌دار تغییرات آتی در عرصه شهروندی و کنش شهروندان جامعه باشد، این دولت‌ها هستند که نقش مهم‌تری به لحاظ تأمین حقوق شهروندی دارند. این رویکرد تبعات بسیاری برای جامعه داشته و خواهد داشت؛ زیرا کمتر به ضرورت کنش‌گری مسئولانه و آگاهانه شهروندان و پاسخگویی آنان توجه می‌کند».

منبع

۱. احمدی، طباطبایی، محمدرضا (۱۳۸۸)، حقوق شهروندی با تأکید بر قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، فصلنامه خط اول، سال سوم، شماره ۳-۱۸
۲. انصاری، اسماعیل (۱۳۹۰) حقوق شهروندی (مجموعه مقالات)، نشر معاونت تحقیقات، آموزش و حقوق شهروندی
۳. افروغ عماد ۱۳۷۹ فرهنگ‌شناسی و حقوق فرهنگی تهران نشر فرهنگ و دانش
۴. آقابخش، علی. (۱۳۷۶)، فرهنگ علوم سیاسی، تهران: مرکز اطلاعات و مدارک علمی ایران.
۵. ارمکی، تقی و نوح منوری (۱۳۸۹)، «ارائه مدلی برای تحلیل محتوای سیاست‌های فرهنگی»، مطالعات فرهنگی و ارتباطات، شماره ۲۰
۶. اشتربان، کیومرث (۱۳۹۰)، سیاست‌گذاری فرهنگی، انتشارات جامعه‌شناسان.
۷. بیرانوند، رضا (۱۳۹۸) «بررسی میزان رعایت حقوق متهم در کانتینرهای انتظامی و ارائه الگوی مناسب جهت ارتقاء آن»، طرح تحقیقاتی، پژوهشگاه علوم انتظامی و مطالعات اجتماعی
۸. تقی‌لو (۱۳۸۶) در پژوهشی تحت عنوان «تنوع قومی، سیاست چندفرهنگی و الگوی شهروندی: بررسی موردی ایران معاصر»
۹. جلائی پور، حمیدرضا. (۱۳۹۲). جامعه‌شناسی ایران؛ جامعه‌کژمردن. تهران: نشر علم.
۱۰. حمیم، سلیمان (۱۳۸۸). فرهنگ معاصر فارسی-انگلیسی، نشر فرهنگ معاصر
۱۱. رضایی پور، آرزو (۱۳۸۵) حقوق شهروندی، تهران، نشر آریان.
۱۲. رفیعی، حسن؛ مدنی، سعید؛ وامقی، مروّنه (۱۳۸۷). مشکلات اجتماعی در اولویت ایران، مجله جامعه‌شناسی ایران، دوره ۹ شماره ۱ و ۲
۱۳. ره‌پیک، حسن (۱۳۸۸). حقوق مسئولیت مدنی جبران‌ها، تهران، انتشارات خرسندی، چاپ چهارم.
۱۴. شیانی، ملیحه، صدیقی، فاطمه (۱۳۹۳). نگرش به انگارهٔ هنجارین شهروندی «شهروند خوب». مجله جامعه‌شناسی ایران، دوره ۱۵، شماره ۱۴
۱۵. شیانی، ملیحه (۱۳۸۲). وضعیت شهروندی و موانع تحقق آن در ایران نامه. پایان دوره دکتری، تهران: دانشگاه علامه طباطبایی، دانشکده علوم اجتماعی.
۱۶. صداقت قاسم علی (۱۳۸۹) ویژگی‌های فقه اهل‌بیت و نقش آن در حمایت از حقوق شهروندی معرفت سال نوزدهم شماره ۱۵۴ صص ۳۰-۱۴
۱۷. طالبی، محمدحسین (۱۳۹۲) واکاوی مفهوم حق به‌مثابه موضوع دانش فلسفه حقریال روش‌شناسی علوم انسانی، سال نوزدهم، شماره ۷۴-۷۵، صص ۱۷۵-۱۹۳
۱۸. احمدی طباطبایی، سید محمدرضا (۱۳۸۸)، شهروندی با تأکید بر قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، رهیافت انقلاب اسلامی، شماره ۸۸
۱۹. عبدالمهی، قدسیه (۱۳۹۳) بررسی میزان آگاهی دانشجویان دانشگاه یزد از حقوق و وظایف شهروندی، دانشگاه تهران دانشکده علوم اجتماعی
۲۰. عسکریان، م (۱۳۸۵) جایگاه فرهنگ‌های قومی در تربیت شهروند، فصلنامه نوع‌آوری‌های آموزش، شماره ۱۷
۲۱. غفاری، غلام رضا؛ حبیب پور گتایی، کرم (۱۳۹۳). سیاست اجتماعی: بنیان‌های مفهومی و نظری. تهران: دانشگاه تهران.
۲۲. غیاثوند، احمد (۱۳۹۰). «گرایش به شهروندی سیاسی و عوامل مؤثر بر آن». رساله دکتری. دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه علامه طباطبایی.
۲۳. فالکس، کیث، (۱۳۸۱)، شهروندی. ترجمه: محمدتقی دلفروز. تهران، کیبیا.

۲۴. فتحی، سروش و ثابتی مریم (۱۳۹۱). توسعه ساختار سازمانی و گسترش فرهنگ شهروندی. فصلنامه مطالعات شهری.
۲۵. قوام‌عبدالعلی ۱۳۸۳ جهانی شدن و جهان سوم، روند جهانی شدن و واقعیت جوامع در حال توسعه در نظام بین‌الملل تهران دفتر سیاسی و بین‌المللی
۲۶. کاستلز، استیفان؛ دیویدسون، آلیستر (۱۳۸۲). مهاجرت و شهروندی: جهانی شدن و سیاست تعلیق (مترجم: فرامرز تق‌لو). توران: پژوهشکده مطالعات راهبردی.
۲۷. کاظم پور، لقمان (۱۳۹۱) تأثیر جهانی شدن بر مفهوم شهروندی، دانشگاه تهران دانشکده علوم اجتماعی
۲۸. لیست، مارتین (۱۳۸۳)، دایره‌المعارف دموکراسی (جلد دوم؛ مترجم: کامران فانی، نورالله مرادی). چاپ و انتشارات وزارت خارجه.
۲۹. میمقی زنجانی، شروین (۱۳۹۷)، زایش ایده شهروندی در ایران معاصر از منظر فلسفه سیاسی، فصلنامه علوم سیاسی دانشگاه باقرالعلوم.
۳۰. محسنی تبریزی، علیرضا و مجتبی صدقانی فرد (۱۳۹۰)، «پژوهشی درباره بی‌تفاوتی اجتماعی در ایران». جامعه‌شناسی کاربردی. سال ۲۲. شماره ۳.
۳۱. موسوی، میرطاهر (۱۳۹۱). درآمدی بر مشارکت اجتماعی. تهران: جامعه‌شناسان.
۳۲. مشبکی، اصغر؛ خادمی، علی‌اکبر (۱۳۸۷). بررسی آسیب‌شناسانه، سیاست‌ها و سیاست‌گذاری‌های فرهنگی ایران بعد از انقلاب اسلامی»، نامه پژوهش فرهنگی، شماره ۱۴، زمستان، صص ۱۷۸-۱۳۳
۳۳. یزدان پناه، لیلال (۱۳۸۶). موانع مشارکت اجتماعی شهروندان تهرانی. فصلنامه رفاه اجتماعی. شماره ۲۶.
۳۴. یوسفی، علی و مزگان عظیمی هاشمی (۱۳۸۷). «احساس شهروندی در مراکز استان‌های ایران» مجله جامعه‌شناسی ایران. سال ۹. شماره ۳ و ۴.
35. Favoreu, Louis et les autres, Droits des libertés fondamentales, Dalloz, 3e édition, Paris, 2005, p. 249
36. Isin.FE & Wood.P.K(1999) "Citizenship & Identity," Sage Publication, in association with theory culture & society series
37. Gentilli, V. (2007). Reflection On The Right To Information Based OnCitizenship Theories, Brazilian Journalism Research, Volume 3, Number 1, PP 82-91.
38. Hahn.R A & Truman.BR & Williams(2018), Civil rights as determinants of public health and racial and ethnic health equity: Health care, education, employment, and housing in the United State
39. Leydet, D. (2011). Citizenship. In Stanford Encyclopedia of Philosophy, Available at: <https://plato.stanford.edu/entries/citizenship/>, Mon Aug 1, 2011
40. Jung Wang,li (2013) Towards cultural citizenship? Cultural rights and cultural policy in Taiwan. jornal citizenship studies. Volume 17Juris 9(2): 125-137.
41. Mark J. Smith and Piya Pangsapa , (2008). Breaking new ground, how environmental responsibility Publication Date: 15
42. Olfield,A. (1990).CITIZENSHIP and capability?Amartya sens capabilities and the modern world.Londen:Routledge
43. Powell martin. 2009.A Welfare state without citizens,forms _Giannini Reserc,volume X.PP355-375. Gentilli, V. (2007). Reflection On The Right To Information Based OnCitizenship Theories, Brazilian Journalism Research, Volume 3, Number 1, PP 82-91.
44. Smith,M. (1998). Laclau and mouffe:The radical democratic imaginary. London:Routledge.
45. T Eggers, C Grages) 2019 (,Self-Responsibility of the "Active Social Citizen": Different Types of the Policy Concept of "Active, Universitaty of Hamburg, Hamburg, Germany, Vol.63.pp 43-64.
46. Tsalikii ,Liza. (2007), the consttructure Of European adentity and constnstructure through cultural policy, European studies.
47. Turner Bryan, (1999). Citizenship (critical concepts) New York: Routledge-Barbalet J M (1988). Citizenship, university of Minnesota press.
48. Williams, Raymand(1962). The long Revolution.chat-to&windus.